

जानेवारी २००० Rs. 10

चांदोबा

नवीन वर्षासाठीं शुभेच्छा

Founded by
CHAKRAPANI
B. NAGI REDDI
Editor
VISWAM
Editorial Advisors
RUSKIN BOND
MANOJ DAS
Designing & Technical Advisor
UTTAM
Publisher
B. VISWANATHA REDDI
Director Marketing
V. MADHUSUDHAN

HEAD OFFICE
Chandamama Buildings
Vadapalani, Chennai-600 026
Tel: 4841778 Fax: 4835298
OTHER OFFICES
BHUBANESWAR
116-B, B.D.A. Duplex House
Baramunda
Bhubaneswar-751 003
Orissa. Phone: 55 0534
DELHI
Flat No. 415, 4 th Floor
Pratap Bhawan
5, Bahadurshag Zafar Marg
New Delhi-110 002.
Phone: 2270199
MUMBAI
2/B Naaz Buildings
Lamington Road,
Mumbai-400 004
Phone: 3889763-3886324-3877110
Fax: 3889670

संस्थापक
बी.नागी रेड्डी, चक्रपाणी

आशेचा समय

सध्यां जगांत सगळीकडे आशा नि अपेक्षा यांची कंपने जाणवत आहेत. आपण एका फार महत्त्वपूर्ण कालखंडामधून जात आहोत. एका नव्या शतकाचीच नव्हे तर एका सहस्रकाची सुरवात होणार आहे. साहजिकच, आपण सर्वजण एका आगळ्या उत्साहाने भारलो आहोत.

आता इसवी सन २००० हे वर्ष या शतकाचे शेवटचे मानायचे की नव्या शतकाचे पाहिले वर्ष मानायचे, याबद्दल अद्याप वाद सुरूं आहेच.

कांही कां असेना, हे वर्ष या दोन्ही शतकांमधला पूल आहे हें मात्र खरं!

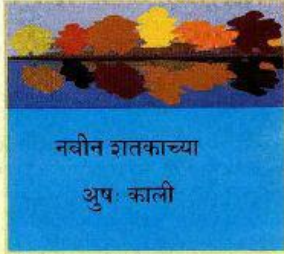
नव्या शतकाकडे आणि नव्या सहस्रकाकडे आपण आशेने पाहात आहोत याचा कांही निराळा अर्थ आहे कां? अर्थातच आहे. "नव्या शतकांत जास्त समृद्ध व चांगल्या जीवनाबद्दलची आशा यावेळेस आपल्या मनांत पालवली आहे. आपला भविष्यकाल जास्त उज्ज्वल असावा ही अपेक्षा आपण बाळगून आहोत. विसाव्या शतकांत सर्वांनी खूप दुःखे भोगली आहेत. दोन जागतिक महायुद्धें, भारताची फाळणी यांसारखी मानवनिर्मित दुःखे होती, त्याचबरोबर भूकंप, वादळें, महापूर यासारख्या नैसर्गिक आपत्तीही होत्या. नुकतेच ओरिसांत झालेले झंझावाती महावादळ तुम्ही पाहिले आहेच.

परंतु मनुष्यजातीला दीपस्तंभासारखे अनेक थोर, आदर्श विचार मिळत गेले. सुस्थिर राष्ट्रसंघ व अणुबाँबवर बंदी आणण्याची इच्छा करणारे आदर्शवादी यासारख्या कित्येक उत्तम घटना मानवास उपकारक ठरल्या. अस्मानी संकटांशी सामना देणाऱ्या दुःखितांना, जगाच्या कानाकोपऱ्यांतून सहानुभूति व हरप्रकारची मदत लगोलग मिळत गेली.

आगामी काळांत आपण सर्वजण एकत्र होऊन, गुण्यागोविंदाने, चांगुलपणानें व समंजसपणे राहाण्याचा प्रयत्न करूं या!

चान्दोबा

इंग्रजी व संस्कृत सह एकाच वेळी प्रत्येकाशी किंवा प्रत्येकीशी त्यांच्या मातृभाषेतून बोलत, अर्धशतकापेक्षा अधिक वर्षांचा काळ चन्दामामा प्रकाशनाने भारतातील बालकांची, एक इन्द्रधनुषी पूल बनून सेवा केली आहे.

छोटे वाचक व त्यांच्या पालकांनी टाळ्या वाजवून वाहवा केलेला एक अद्वितीय प्रयोग.

नवीन शतकाच्या व नवीन सहस्रकाच्या आगमनाबरोबर तुमचं मासिक नवीन क्षितिजांकडे निर्देश करत आहे.

भारतात सर्वांना अतिप्रिय असे गोष्टी सांगणारे दोघे जण रस्किन बॉण्ड व श्री. मनोज दास यांचं संपादन -

- सहयोग म्हणून आमचे प्रकाशन तुमची भेट करून देत आहे.

अन् आता चान्दोबाच्या वैभवशाली अनुक्रमणिकेवर एक दृष्टी टाकून पहा -

चान्दोबा 2000

- **भारताची वीरगाथा**

  जगात अनेक महान संस्कृती नान्दल्या पण हजारो वर्षांपर्यन्त अखंड चालत राहिलेल्या संस्कृती व सुसंस्कृतता नुसत्या भारताशिवाय अन्य कोठेही पहायला मिळणार नाहीत. हा जोरदार प्रवाह कशामुळे टिकून राहिला? भूतकाळातील व्यक्ती व दंतकथा यांच्याद्वारे हे कोडे सोडवले जाईल.

- **भारत: तेंव्हा व आता**

  आजच्या आधुनिक 'गोहाती' ला प्राचीन काळी 'प्राग्ज्योतिषपूर' असे का म्हणत असत? शिंपल्याप्रमाणे असणाऱ्या लहान लहान बेटांचे मुंबई हे गाव आजच्या एका प्रमुख शहरात कसे रुपांतरित झाले? संपूर्ण जगात सर्वात जास्त आयुष्य लाभलेली शहरे, सर्वात जास्त संख्येने केवळ भारतातच आहेत. अशा स्थळांबद्दलच्या दंतकथा व इतिहास व त्यांची आजची परिस्थिती तुम्हाला माहीत होईल.

- **जास्त चांगली व जास्त सुखी व्यक्ती बनत रहा**

  इथे तुम्हाला जीवनात केवळ प्रिय बनण्यासाठीच नव्हे, तर तुमच्या बाह्यपरिस्थितीशी - मग ती कितीही खराब असो - जुळवून घेण्याची शक्ती मिळण्यासाठी काही व्यावहारिक सूचना मिळतील.

- **आजचे जग**

  घटनांबाबत घडणाऱ्या काही घटनांबाबत अंतर्दृष्टी

- **न सुटलेली कोडी**

  यती किंवा हिरव्करणी हिममानव अस्तित्वात आहे का? बर्मुडा त्रिकोणात जहाजे अदृश्य कशी होतात? जगाला कोड्यात टाकणाऱ्या कोड्यांवर प्रकाश.

- **चालू महिन्याची प्रमुख व्यक्ती**

  चालू महिन्यात जन्मलेल्या एका विशेष व्यक्तीचे जीवन व कृति.

- **भारताचा शोध**

  भारताची संस्कृती, वाङ्मय व वारसा यांवर प्रश्न. आणि साहित्यात वर्णीत कमी अर्धी ज्ञान बौद्धिक व शैक्षणिक गोष्टी - मधल्या जागा भरण्यासाठी हे सर्व आणि शिवाय 'जास्त चांगल्या इंग्लिशच्या दिशेने' 'प्रकाशातील बातम्या', 'अगणित अुपाख्याने 'व' अुच्च प्रतीचे अुतारे'.

- **चान्दोबा 2000**

  तुमचा आयुष्याचा सोबती व क्षितिजाकडे नेणारा वाङ्मय!

THANK YOU THE FOURTH ESTATE!

The news of the reappearance of *Chandamama* was no doubt a delight for the young and that was only expected, but what gave us an added reassurance was the warm coverage of the event by the media. Several major newspapers, in English and other languages, carried the good tide to their readers and the BBC and the Doordarshan Metro (*Aaj Tak* of TV Today) telecast interviews with the publishers highlighting the spirit behind the publication–which is to familiarise the young with the different aspects of the heritage of India through tales, legends, quizzes, and other features, while inspiring them to enter the new millennium with a faith in the future.

We thank the media and wish them a bon voyage into the new era along with *Chandamama.*

Simultaneously, we wish the same to our numerous readers and would-be readers, writers, distributors, agents, and other collaborators and well-wishers who reiterated their support to the publication as soon as the news of its re-launch reached them.

— Publisher

MORE FOR OUR READERS

We are overwhelmed by the welcome extended by our readers on hearing about the relaunching of their favourite magazine and by their reaction on seeing the first issue for December 1999.

We are extremely grateful for their words of praise, unequivocal support, encouragement, and suggestions.

Among them are puzzles, quizzes, painting contests, and essay-writing competitions which will tap their talents. All these are being planned.

Our subsequent issues will carry details. Our readers may watch out for the announcements. Meanwhile, keep writing to us.

—Editor

खास बातम्या

समुद्रांत बुडालेली द्वारका

गुजरातेतील द्वारका ही नगरी श्रीकृष्णाने वसवली होती. त्याच्या निर्वाणानंतर ती लौकरच समुद्रांत बुडाली अशी माहिती पुराणांत आहे.

भारतीय सागरी पुराणवस्तुसंशोधन खात्याचे महर्षी, डॉ. आर.एस. राव यांनी अनेक वर्षे या पुराणकालीन जागेत उत्खनन केलेले आहे. त्यांच्या मते, ही श्रीकृष्णाची नगरी, कुशस्थळी या प्राचीन बेटाच्या भग्न अवशेषांच्यावर ३७०० वर्षांपूर्वी वसवली होती. पण शंभर वर्षांनंतर

समुद्राने ती गिळंकृत केली. तरीही हे अरिष्ट येण्यापूर्वी, एक आठवडा अगोदरच, श्रीकृष्णाने सर्व नगरवासीयांचें स्थलांतर केलेले होते. द्वारका नगरी बांधताना श्रीकृष्णाने जमीन सुधारण्याचे जे तंत्रज्ञान वापरले होते ते आजही प्रचलित आहे.

द्वारकेचं उत्खनन निधीच्या अभावी सध्यां तहकूब केलेलं आहे. लौकरच या संपूर्ण प्रकल्पावर बीबीसी एक लघुपट तयार करणार आहे.

वयोवृद्ध पथिक

धारीर हा जॉर्डनचा १२८ वर्षे वयाचा नागरिक सगळीकडे चालत फिरत जाई. शेवटपर्यंत तो चालूं शकत होता.

मात्र त्याच्या तरुणपणीं जॉर्डनचा संस्थापक किंग अब्दुल्ला याच्याबरोबर तो घोड्यांच्या व उंटांच्या शर्यतीत भाग घेत असे. त्याला गोड पदार्थ व चमचमीत भोजन अतिशय आवडे पण

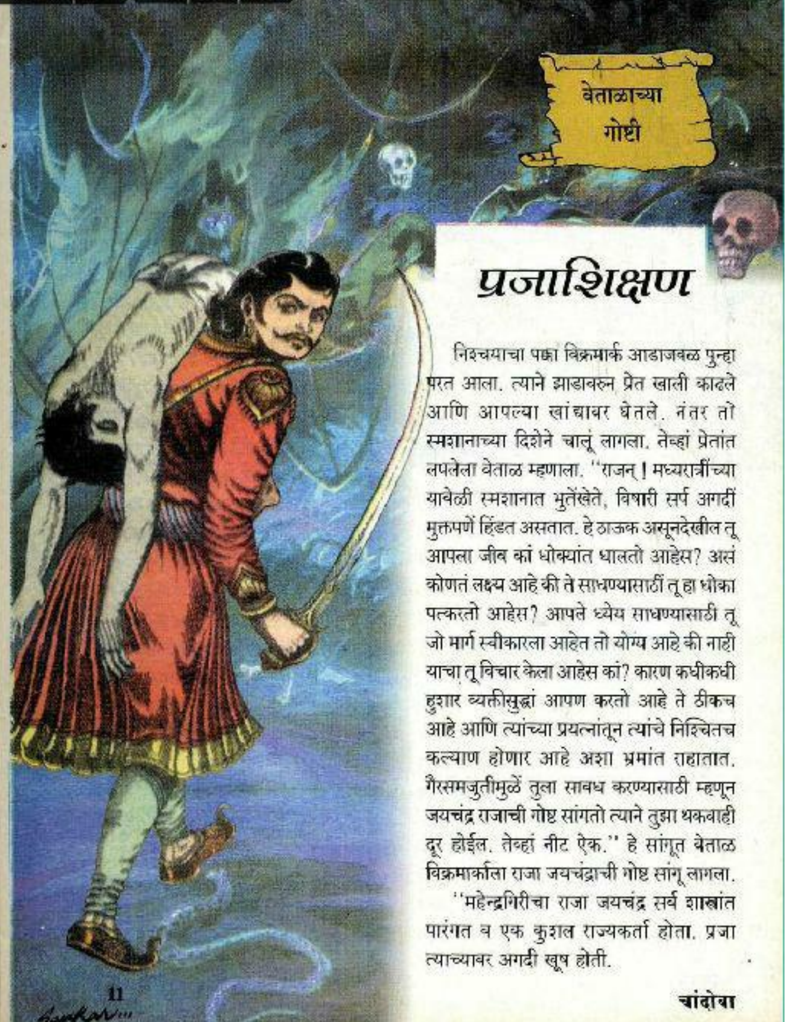
बरेच दिवस तो उपवासही नेमाने करत असे. त्याच्या पश्चात त्याच्या घरांत १२८ नातवंडे व पंतवंडे आहेत.

धरतीवर चाललेला सर्वांत मोठा प्राणी

"खरंच आश्चर्य वाटण्यासारखंच आहे! पृथ्वीच्या पाठीवर कधीकाळी चालणारा सर्वांत मोठा प्राणी आहे हा -" ओक्लाहोमा युनिव्हर्सिटीचे तज्ञ मि. रिचर्ड रिफेली म्हणतात. त्यांच्या नेतृत्वाखाली संशोधन करणाऱ्या तुकडीला, आग्नेय ओक्लाहोमामध्यें डायनासॉरचे अवशेष सांपडले. या अवशेषांवरून अंदाज बांधता आला कीं, जिवंतपणी या प्राण्याचे वजन ६० टन व उंची ६० फूट होती, आणि सर्वांत जास्त लांबीची त्याची मान होती अशी माहिती अधिकृतरित्या नोंदली

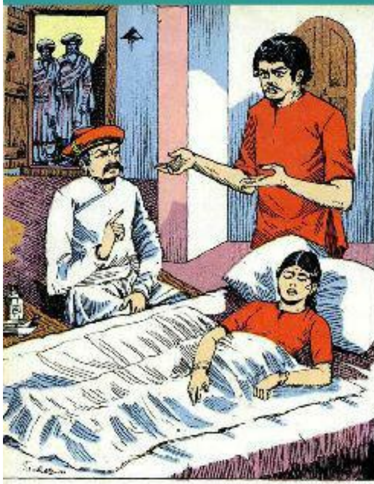
गेली आहे. म्हणजे हल्लींच्या अनेकमजली, उंच इमारतीतल्या सहाव्या मजल्यावरच्या एखाद्या खिडकीत, तो जमिनीवर उभा राहून सहज डोकावूं शकला असता. त्याचं नांव 'सौरोपोसायडन' असं पडलं आहे. त्याचा अर्थ 'जो चालायला लागला कीं पृथ्वी हलते असा देवसरडा' असा होतो.

प्रजाशिक्षण

निश्चयाचा पक्का विक्रमार्क आडाजवळ पुन्हा परत आला. त्याने झाडावरुन प्रेत खाली काढले आणि आपल्या खांद्यावर घेतले. नंतर तो स्मशानाच्या दिशेने चालूं लागला. तेव्हां प्रेतांत लपलेला वेताळ म्हणाला. "राजन् ! मध्यरात्रींच्या यावेळी स्मशानात भुतेंखेते, विषारी सर्प अगदीं मुक्तपणें हिंडत असतात. हे ठाऊक असूनदेखील तू आपला जीव कां धोक्यांत घालतो आहेस? असं कोणतं लक्ष्य आहे की ते साधण्यासाठीं तू हा धोका पत्करतो आहेस? आपले ध्येय साधण्यासाठी तू जो मार्ग स्वीकारला आहेत तो योग्य आहे की नाही याचा तू विचार केला आहेस कां? कारण कधीकधी हुशार व्यक्तीसुद्धां आपण करतो आहे ते ठीकच आहे आणि त्यांच्या प्रयत्नांतून त्यांचे निश्चितच कल्याण होणार आहे अशा भ्रमांत राहातात. गैरसमजुतीमुळें तुला सावध करण्यासाठी म्हणून जयचंद्र राजाची गोष्ट सांगतो त्याने तुझा थकवाही दूर होईल. तेव्हां नीट ऐक." हे सांगून वेताळ विक्रमार्काला राजा जयचंद्राची गोष्ट सांगू लागला.

"महेन्द्रगिरीचा राजा जयचंद्र सर्व शास्त्रांत पारंगत व एक कुशल राज्यकर्ता होता. प्रजा त्याच्यावर अगदी खूष होती.

एकदा राजा वेष बदलून आपला मंत्री धीरवर्मा याच्याबरोबर नगरांत फिरत होता. एका घरांतून जोरजोरांत आवाज येत होता. ते दोघे त्या घरांत गेले.

त्या घरांत गौरी नांवाची एक मुलगी खूप दिवस आजारी होती. तिला बराच ताप होता. त्या दिवशी सण होता म्हणून घरांतल्या मंडळींनी ताप असतानाही तिला अट्टाहासाने आंघोळ घातली. तेव्हां ताप आणखी वाढला. रोग्याला तपासायला वैद्यबुवांना बोलावणे पाठवले. ताप वाढण्याचे कारण वैद्यांना कळताच त्यांनी घरांतल्या मंडळीवर रागाने तोंड सोडले.

त्यावर घरातला म्हातारा मालक जोराने ओरडून वैद्याला म्हणाला - मुलीच्या नशिबांत जिवंत राहाणे असेल तर राहील. पण जर मरण लिहीलेलं असेल तर ती मरेल. पण परंपरेनुसार जे आम्ही करायला हवं, ते आम्ही जरूर करणारच."

वैद्यांनी निमूटपणे रोग्याला औषध दिले व थोड्या वेळानंतर म्हणाले, "सुदैवाने आता धोका टळला आहे."

म्हातारा पुन्हां म्हणाला, "धोका टळला याचं कारण तिचं भाग्य आहे, तुमच औषध नव्हे."

हे सर्व पाहून जयचंद्र खूपच चिडला आणि त्याला वाईट वाटले. राजवाड्यांत परतल्यावर तो मंत्र्याला म्हणाला, "मंत्रीजी, आपल्या प्रजेंत किती मूर्खपणा आणि गाढ अंधविश्वास भरलाय. याचं मूळ उपटून काढण्यासाठीं आपण लौकरच कांही उपाययोजना केली पाहिजे.

मंत्री धीरवर्माने जरा विचार करून सांगितले, "आधुनिक शिक्षणाच्या प्रसारानेच हे अज्ञान नाहीसे होऊं शकेल. यासाठी आपण जर कांही कायदे बनवलेत, तर ते अमलात आणता येतील."

राजा जयचंद्राने मंत्र्याच्या सल्ल्यानुसार कांही नवे कायदे बनवले व त्यांची अंमलबजावणी करण्याचा हुकूम दिला. हे नियम देशांतल्या रितीरिवाज व परंपराविरुद्ध होते. म्हणून प्रजेला ते पसंत पडले नाहीत. लोकांनी आरोप केला कीं हजारो वर्षांची परंपरा व वहिवाट मोडण्याची राजाची इच्छा आहे. सर्व लोकांनी मिळून विनायक नावाच्या एका व्यक्तीस आपला प्रतिनिधी निवडला व विचारविनिमय करण्यासाठीं राजाकडे पाठवला.

विनायकने राजाला सांगितले, "महाराज, पिढ्यानापिढ्या चालू असलेली परंपरा आपण नाहीशी करूं पाहात आहात. पण ती आपल्या देशाची संस्कृति आहे. याचा अर्थ असा होतो कीं आपण संस्कृतिविरोधक आहात. जर आपण हे कायदे लौकर रद्द केले नाहीत तर प्रजा बंड करून उठेल आणि कुणीही आपल्याला साथ देणार नाही."

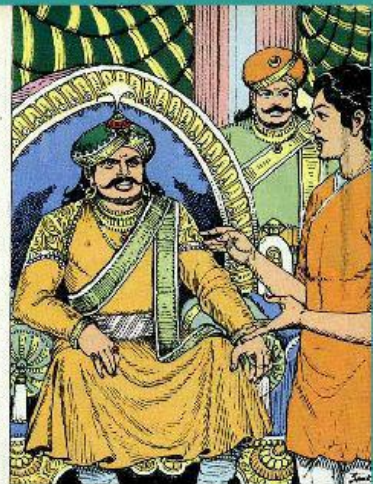
जरी विनायक हे सर्व मोठ्या विनम्र भावाने बोलत होता, तरी त्याच्या स्वरांत धोक्याची सूचना होती. राजाने मनोमन विचार केला, "एक सामान्य नागरिकाचे हे धाडस, कीं मला बंडाची धोक्याची सूचना देऊं शकतो हा !" राजाच्या चेहऱ्यावरचा संताप समजत होता. त्याच्या मनांत विचार आला की या विनायकाला अटक करुन तुरुंगात डांबून ठेवावे.

मंत्र्यांनी राजाच्या चेहऱ्यावरुन त्याचे विचार ओळखले. राजाला शांत राहण्याची खूण करीत तो म्हणाला, "महाराज, मूर्ख व अंधविश्वास असणाऱ्यांबरोबर आपण नाही जिंकू शकणार. एकवेळ मृगजळांतले पाणी पिता येईल, पण मूर्खपणा दूर करणे अशक्य आहे. ब्रह्मदेवाचासुद्धां पराभव होतो मूर्खापुढे ! विनायकाला आता अटकेंत टाकले तर त्याचा अर्थ होईल की प्रजेला आपणच बंड करण्यासाठी भडकवतो आहोत."

"मग काय जाणूनबुजून आपणही मूर्ख बनून अडाण्यासारखं वागायचं? अंधविश्वासामुळें बळी जाणाऱ्या निर्दोष, अश्राप मुलांना नि स्त्रियांना मरूं द्यायचं?" राजा पोटतिडीकेने बोलला.

धीरवर्मा विचारांत पडला. नंतर विनायकाला बोलावून म्हणाला, "बघ, आम्ही नवे कायदे कांही काळ स्थगित करतो आहोत. तोपर्यंत तू चांगला कायद्याचा अभ्यास कर. त्यानंतरही जर तुला असं वाटलं की हे कायदे प्रजेच्या हिताचे नाहीत तर ते रद्द केले जातील. या विचाराशी तूं सहमत आहेस कां?"

विनायकने ही गोष्ट मानली. तो पांच वर्षांपर्यंत मनःपूर्वक अभ्यास करत होता. शिक्षण पूर्ण झाल्यावर तो राजाला भेटला. राजाने विचारलं, "सांग, आता तुझा काय विचार आहे?" विनायकने

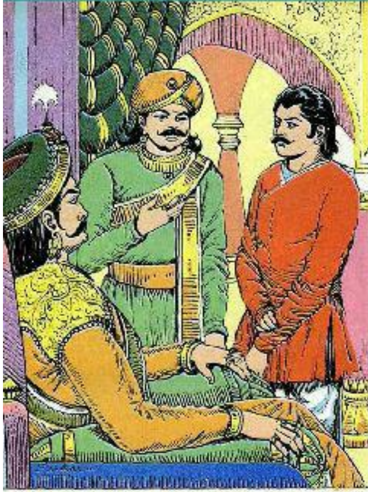

सांगितलं, "महाराज, खरंच माझा विचार बदलला आहे. जोपर्यंत प्रजेला या सडक्या रितीरिवाजांच्या दलदलींतून बाहेर काढता येणार नाही, तोपर्यंत आपल्या देशाची उन्नति अशक्य आहे.

"फार छान ! आता कायद्याचं पालन आपल्या प्रजेकडून करवून घेणं हे तुझं काम राहील" राजा त्याला विश्वासात घेऊन म्हणाला.

"परंतु महाराज, प्रजेकडून या कायद्यांचं पालन करवून घेण्यांत मला कोणता फायदा?" विनायकने प्रश्न केला. 'दरमहा तुला हजार मोहरा दिल्या जातील.' राजा म्हणाला, "आणि राजकर्मचारीपद देखील!"

'महाराज, मी प्रजेचा प्रतिनिधी आहे, म्हणून त्यासाठीं मला हजार मोहरा मिळतील. पण आपणसुद्धां प्रजेचे प्रतिनिधी आहात. मला कळेल कां की आपल्याला दरमहा किती मोहरा

मिळतात?'' विनायकने धिटाईने विचारले.

राजा जयचंद्रास राग आला. त्याने करड्या स्वरांत म्हटले, "आमचे पूर्वज वर्षानुवर्षे या देशावर राज्य करीत आले आहेत. माझी तुझ्याशी बरोबरी करण्याचा प्रश्नच येत नाही."

विनायकने हंसून म्हटले, 'आपण राजवंशात जन्म घेतला आहे म्हणून राजा झालात. म्हणजे एका मूढ परंपरेने आपल्याला राजा बनवलं. पण मला तर प्रजेने आपला प्रतिनिधी नेमला आहे. जुन्या परंपराच्यांवर बहिष्कार टाकण्यासाठी तर आपण कायदे तयार केलेत. याचा अर्थ असा झाला की आपल्या देशांत राजा होण्याच्या परंपरेचादेखील शेवट झाला पाहिजे." विनायकचा हा निर्णायक तर्क ऐकून राजाचा चेहरा एकदम उतरला. काय उत्तर द्यावे ते राजाला समजेना. म्हणून त्याने तांतडीने मंत्री धीरवर्मा यांना बोलावून घेतले.

धीरवर्माने विनायकची सारी चर्चा ऐकल्यानंतर त्याला म्हटले, "तुझे म्हणणे ठीक आहे पण यांत प्रजेचे मन काय आहे ते कळणें आवश्यक आहे. जर प्रजामत तुझ्या बाजूने असले तर महाराज वानप्रस्थ स्वीकारतील व सिंहासन तुझ्यावर सोंपवतील. मात्र एक अट आहे. अट इतकीच की जेव्हां देशांतली सारी प्रजा शिक्षित होईल, तेव्हाच त्यांचं मत विचारलं जावं." "माझ्या मते हे कधीच शक्य होणार नाही. मी तर कर्मचारीपद स्वीकारणेंच पसंत करीन" इतकं म्हणून विनायक निघून गेला.

विनायक जाताच राजाने मंत्र्यास आश्चर्याने व रागाने विचारले, "तूं विनायकला असं कां सांगितलंस की मी सिंहासन त्याच्यावर सोंपवीन म्हणून?" "महाराज, क्षमा करा, माझ्या म्हणण्यांत एक मोठं राजनैतिक रहस्य आहे. जोपर्यंत प्रजा अशिक्षित आहे, मूढ आहे, परंपरावादी आहे, जुन्या रिवाजांवर अंधश्रद्धा ठेवते, तोपर्यंत राजवंशातल्या व्यक्तिलाच प्रजा राजा मानेल, एखाद्या सामान्य व्यक्तिला नाही. कारण ही सुद्धां एक जुनी परंपरा आहे. विनायकच्या सांगण्यावरुन प्रजा त्याचे ऐकणार नाही. म्हणून मी जाणूनबुजून ही गोष्ट काढली. आणखी एक अटपण ठेवली की ती कधीच पूर्ण होणार नाही. त्यासाठी राज्यपरंपरा किंवा आपल्या विरोधांत जाण्याचा प्रश्नच उद्‌भवत नाही.'' मंत्रीनी आपल्या रहस्यपूर्ण उत्तराचा खुलासा केला. जरी मंत्र्याच्या बोलण्यावरूत स्पष्ट दिसत होतं कीं राजाच्या सिंहासनाला प्रजेकडून काही एक धोका नाही, तरी राजा जरा हताश झाला. थोडा वेळ मौन पाळून च गंभीर चेहरा करुन तिथून निघून गेला. वेताळाने ही गोष्ट सांगितल्यावर प्रश्न केला, 'राजन, प्रजेने विनायकला आपला प्रतिनिधी नेमला. शिक्षित झाल्यानंतर तो महत्त्वाकांक्षी बनला आणि बुद्धीच्या बळावर त्याने राजाच्या सिंहासनावर बसण्याचा प्रयत्न केला. परंतु शेवटी राजकर्मचारीच होऊन राहाण्याच्या निर्णय कां घेतला? दुसरा प्रश्न हा, कीं जेव्हां मंत्र्यांनी वेळ मारुन नेण्यासाठी विनायकवर राजाच्यातर्फे राजसिंहासन सोंपवण्याचे आश्वासन दिले तेव्हां राजा त्याच्यावर नाराज झाला. कारण यामुळें सिंहासन हातातून निसटण्याची भिती होती. यावर सर्वांनी राजाला आश्वासन दिले कीं जोपर्यंत प्रजा मूर्ख, परंपरावादी व अंधश्रद्धाळू आहे, तोपर्यंत त्यांच्या राज्याला मुळींच धोका नाही. यावर तर राजा प्रसन्न व्हायला हवा होता. परंतु तो हताश झाला आणि गंभीरहोऊन उठून निघून गेला. असं कां? माझ्या या प्रश्नाचं उत्तर माहीत असूनही गप्प बसलास तर तुझ्या डोक्याचे तुकडे-तुकडे होतील.

विक्रमार्कने वेताळाचा संदेह दूर करण्याच्या उद्देशाने म्हटले, "कुणी कितीही शिकलेला कां असेना, पण स्वार्थ कांही कुणाला सुटलेला नाही. बौद्धिक विकास झाला की महत्त्वाकांक्षा जास्तच वाढत जाते. याच कारणामुळें लिहावाचायला शिकताच राजसिंहासनावर बसण्याची इच्छा करुं लागला. पण अटीनुसार प्रत्येक नागरिक शिक्षित झाला की राज्यांत कितीतरी विनायक होतील. आणि सगळे राजसिंहासनाचे स्वप्न पाहूं लागतील. राजा होण्यासाठी सर्वांमध्ये स्पर्धा लागेल. या स्पर्धेत त्याला भाग घ्यायचा नव्हता. कारण त्यांत तोच जिंकेल अशी कांही खात्री नव्हती. त्यामुळें त्याने राजकर्मचारीच बनून राहण्यांत आपले हित साधले. स्वार्थ हेच याचं मूळ आहे."

दुसऱ्या शंकेच्या समाधानासाठी राजा विक्रमार्कने सांगितलं, "आपल्या राज्यांतील जुन्या परंपरा, अंधश्रद्धांना मूढ पद्धती समजून राजा त्या रद्द करणार होता. पण जेव्हां त्याच्या हे लक्षांत आलं कीं राजाची वंशपरंपरा ही देखील एक मूर्ख परंपरा आहे, तेव्हां तो गंभीर झाला. कारण परंपरा नष्ट झाल्या तर राजसिंहासनाचे अस्तित्वसुद्धां धोक्यांत येऊं शकतं. म्हणून नाईलाजाने त्याला आपल्या प्रजेला पूर्वीच्याच आचारपद्धतींत सोडून द्यायला हवं आणि ते त्याला पटत नव्हतं ! म्हणून दुःखी होऊन तो गंभीर मुद्रेने तिथून उठून निघून गेला."

राजाचा मौनभंग करण्यांत सफल झाल्यामुळें मौनभंग वेताळ शवासहित अदृश्य आला व पुन्हां झाडावर जाऊन बसला.

कल्पित (मूळ रचना - वसुंधरा)

Restore

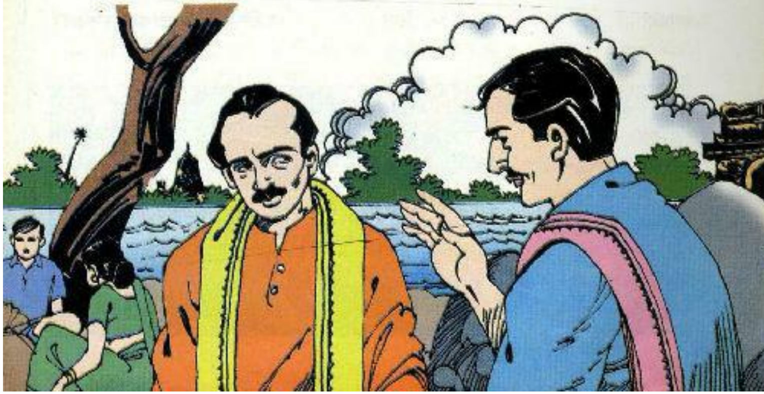
निसर्गाचा खेळ

या वर्षी फार जास्ती पाऊस पडल्यामु चहूंकडे पाणीच पाणी झालं होतं. कुशस्थळी नदीच्या पुरांत आसपासची सर्व गांवे पाण्याखाली गेली होती. नायडूची जमीन नदीकिनाऱ्यालगत होती व त्याने खूप कष्ट करुन पीक उभं केलं होतं. ते सगळं नष्ट झालं. मोठ्या मुश्किलीने नायडू आपल्या कुटुंबासह प्राण वांचवून सुरक्षित ठिकाणी पोंचू शकला.

ही गोष्ट जेव्हां नायडूचा मित्र रायडू याला समजली तेव्हां तो शहरातून त्याला भेटायला आला व त्याने त्याचे सांत्वन केले. "नायडू, हा सगळा नशिबाचा खेळ आहे. जेव्हां लक्ष्मी येते तेव्हां नारळाच्या पाण्यासारखी येते, आणि जेव्हां जाते तेव्हां हत्तीने खाल्लेल्या बेलीप्रमाणें दिसेनाशी होते. नशीब एका हाताने देतं नि दुसऱ्या हाताने काढून नेतं. यांत नवीन ते काय आहे?"

दोन मिनिटे गप्प राहून नायडू उत्तरला, "तीस वर्षं मी दिवसरात्र मेहनत करून मिळवलेली सारी कमाई एका रात्रींत गमावली ह्याचं मला वाईट वाटतं. तूं ज्या नशिबाबद्दल बोलतो आहेस, त्यानेच मला ही मिळकत थोडीथोडी करत दिली होती. जर त्याने माझ्याकडून थोडीथोडी काढून घेतली असती तर मला इतकं वाईट वाटलं नसतं. पण त्याने सर्व कांही एका रात्रींत काढून घेतलं ! नाहीतर तुलासुद्धां माझी समजून घालण्याची वेळ पडली नसती, नाही कां?" हे ऐकून रायडू चूप बसला.

आर. सत्या

सुवर्ण सिंहासन

फार फार वर्षांपूर्वी एक काळ असा होता कीं दक्षिण भारतांत चार मोठी बलदंड राज्यें होती. कौंडिन्य, कालिंदी, चंपक व कुंद ! यांच्याखेरीज सहा लहान राज्येंही होती.

हैहय वंशाचा कौंडिन्यचा राजा पौरस्वत मोठा पराक्रमी व कुशल राज्यकर्ता होता. दक्षिण भारतातल्या राज्यांमधे क्षुल्लक कारणांमुळें नेहमी लढाया होत असत. पौरस्वतने आपले राजकारणी कौशल्य वापरून त्यांच्यात सद्‌भावना व एकी प्रस्थापित केली. त्याच्या नेतृत्वाखाली सारा दक्षिण भारत एका छत्राखाली नांदत होता. सर्व राजांनी त्याला आपला नेता व सम्राट मानले होते. चारी दिशांना त्याची कीर्ति पसरलेली होती.

दुर्दैवाने त्याला मूलबाळ नव्हतं, म्हणून त्याच्या मृत्यूनंतर त्याच्या भावाचा मुलगा हयग्रीव याने राज्याचा भार सांभाळला.

हयग्रीव स्वभावाने खूप चांगला होता पण एका चांगल्या राज्यकर्त्याचे गुण त्याच्यांत नव्हते. ही गोष्ट त्याचे सरदार, अधिकारी व सामंतांना माहीत नव्हती. राज्यांत फक्त एकच व्यक्ती अशी होती की राजा हयग्रीवाची कुवत त्याला बरोबर ठाऊक होती. ती व्यक्ती म्हणजे पुलिंद भट्टारक.

पुलिंद भट्टारक मंत्रशास्त्रांतले एक मोठे पंडित व कुशल राजकारणपटु होते. आपले शिक्षण काशीत पूर्ण करून सम्राट पौरस्वतच्या वेळीं कौंडिन्य राज्याच्या आश्रयाला आले. त्यांच्या

पांडित्यामुळें प्रभावित होऊन पौरस्वतने आपल्या दरबारांत त्यांचा रीतसर सत्कार केला व त्यांना आश्रय दिला होता.

पौरस्वतच्या मरणानंतर हयग्रीवाने त्यांना एका गुरुचा व पित्यासमान मान देऊन राज्यांत त्यांची प्रतिष्ठा आणखी वाढवली. जेव्हां राजगुरुंचे निधन झाले तेव्हां हयग्रीवाने पुलिंद यांस कौंडिन्य राज्याचे राजगुरुपद दिले.

गुरुशिष्यांचे एकमेकांवर अतिशय प्रेम होते. म्हणून राजगुरु पुलिंदास हयग्रीवाची असमर्थता पाहून वाईट वाटे. त्याने राजाला एक योग्य व समर्थ राज्यकर्ता बनवण्याची पराकाष्ठा केली. राजगुरुंची आत्यंतिक इच्छा होती कीं पौरस्वताप्रमाणें हयग्रीवाची कीर्ति दूरवर पसरावी, व मांडलिक राजांनीही त्यांना तितकाच मान द्यावा. एका बाजूने ते राजाला कुशल राजनीतीची शिकवण देत होते व दुसऱ्या बाजूने दरबारी व मांडलिक सामंतांपासून राजाची कमजोरी लपवत राहिले. म्हणजे सामंतांनी राजाचा योग्य तो मान राखावा, व त्याच्या दुर्बलतेचा अनुचित फायदा घेऊं नये हा हेतू! पण यांत पुलिंदास यश मिळाले नाही व हयग्रीव कधीही चांगल्या प्रकारें राज्य करुं शकला नाही.

एक दिवस कांही सैनिकांसह हयग्रीव जवळच्या रानांत शिकारीसाठी गेला. तिथें त्यांनी एक बारशिंगा पळताना पाहिला. हयग्रीवाने नेम धरुन बाण मारला पण त्याचा बाण चुकला व बघताबघता शिकार हातातून निसटली. हयग्रीव निराश व उदास झाला. त्याला आपल्या दुर्बलतेची शरम वाटत होती. त्याच वेळेस मागून येणाऱ्या सैनिकांचे कुत्सित हास्य त्याने ऐकले. ही गोष्ट त्याच्या मनाला फारच लागली. त्याला वाटलं जसं कांही हे जसं सैनिक म्हणताहेत "तुम्ही इतके दुबळे नि असमर्थ आहात कीं एका साध्या बारशिंग्याला मारूं शकलां नाहीत. मग एवढ्या मोठ्या राज्याचा कारभार कसा काय सांभाळत आहात? पौरस्वतासारख्या पराक्रमी वीरराजाचे तुम्ही लायक उत्तराधिकारी आहात कां?"

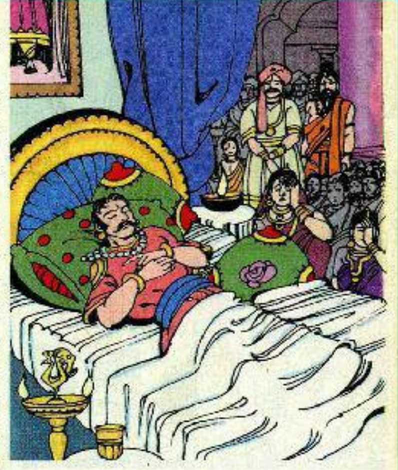
जखमी हरिणासारखं त्याचं हृदय विद्ध झालं. एकदा त्याला वाटलं कीं सैनिकांना जाऊन रागवावं कीं मला हंसण्याची तुमची हिंमत कशी होते? आणि त्यांना दंड ठोठवावा. परंतु तो अतिसंकोची व न्यूनगंडाने पछाडलेला असल्यामुलें तो कठोरपणें बोलूं शकला नाही. त्याच्या मनांत आलं कीं तो खरोखरच राजा होण्यास लायक नाही आणि म्हणून

शिपायांना कांही विचारण्याचा नैतिक अधिकार त्याला नाही.

तो मुकाट्याने राजधानीला परत आला. राजा गंभीर झालाय हे पाहून शिपाई घाबरले. कुणीही राजाला प्रश्न विचारायचं धाडस केलं नाही. तेदेखील त्याच्यामागोमाग निमूटपणें आले.

हयग्रीव हळव्या व नरम स्वभावाचा होता. त्यामुळें त्याच्या सैनिकांनी अभावितपणें केलेला अपमान त्याला असह्य होत होता. स्वतःच्या दुबळेपणाचा व बावळटपणाचा त्याला पश्चाताप वाटत होता. त्याच्या मनांत आलं कीं जर हे सामान्य शिपाई माझ्या चुकीला हंसण्याचं साहस करुं शकतात तर दरबारांतले बुद्धिमान नागरिक, सरदार, अधिकारी माझ्याविषयी काय म्हणत असतील? या कल्पनेने त्याला मेल्याहून मेल्यासारखे झाले, व मन कष्टी झाले. "राजाच्या भूमिकेतच काय, एक साधा नागरिक म्हणून देखील जगायचा मला अधिकार नही; जगांत दुर्बल व अकार्यक्षम लोकांसाठी मुळीच स्थान नसतं. धिक्कार असो माझ्या जगण्याला." अशा विचारांत खिन्न, निराश व उदास होऊन तो राजवाड्यांत पोंचला.

दुसऱ्या दिवशीं राजगुरु पुलिंद यास संदेश मिळाला कीं महाराज हयग्रीव यांचे पहांटे आकस्मिक निधन झाले. ते स्तंभित झालेले व धांवतच अंतःपुरांत आले. राजपरिवारांतील सर्व मंडळी या अचानक व अकारण मृत्यूमुळें सचिंत व चकित होऊन महाराजांच्या शवापाशी बसली होती. जेव्हां राजगुरु पुलिंद महाराजांच्या मृत्यूबद्दल विचार करत घरी परतले, तेव्हां एका सैनिकाने घाबरत त्यांना एक लहान संदूक दिली व म्हणाला,

"महाराजांनी आज सकाळीं हे आपल्याला द्यायला सांगितलं होतं. त्यावेळेस आपण मंदिरात पूजा करीत होतात, व नंतर लगेच आपण राजवाड्यावर गेलात म्हणून यापूर्वी मी देऊं शकलो नाही."

त्या संदुकीत महाराजांनी लिहीलेलं एक पत्र होतं. पत्रावरुन महाराजांनी आत्महत्त्या केल्याचे कळले. मृत्यूचे कारण आत्महत्त्या हे समजल्यावर राजगुरु जास्तच दुःखी व अस्वस्थ झाले.

हयग्रीवाचे अंत्यसंस्कार झाल्यावर त्याच्या तीन वर्षाच्या मुलाला राज्याभिषेक केला गेला. राज्यकारभार त्याच्या वतीने राजगुरु पुलिंद स्वतः पाहूं लागले.

हयग्रीवाच्या राजवटींत राज्यांत किरकोळ संघर्ष होऊं लागले होते. ज्या राज्यांनी पौरस्वत

महाराजांचा पराक्रम पाहून त्यांना आनंदाने सम्राटपद दिले होते, तेच आता कौंडिन्य राज्यांतून वेगळे होऊं पाहात होते. हळूंहळूं हा विद्रोह वाढूं लागला. हयग्रीवाचा मुलगा मोठा होईपर्यंत सर्व राज्यें स्वतंत्र झाली होती. सहा छोटी राज्यें होती तीही फुटून वेगळी झाली. हैहय वंशजांच्याजवळ पुन्हां फक्त कौंडिन्य राज्यच शिल्लक राहिले.

त्यावेळेला कौंडिन्यमध्यें हैहय वंशाचा पांचवा राजा श्रीदत्त राज्य करीत होता. तो मृदु स्वभावाचा असूनही एक समर्थ व हुशार राज्यकर्ता होता. त्याला एकच मुलगा होता. मुलाच्या जन्माच्या वेळींच राणीचा देहान्त झाला. राजाचे राणीवर निरतिशय प्रेम होते. तिच्या मृत्यूमुळें त्याच्या मनाला फार मोठा धक्का बसला. जरी त्यावेळीं तो तरुण होता तरीदेखील त्याने दुसरा विवाह केला नाही व राणीशी एकनिष्ठ राहिला. आपल्या पुत्राचे पालनपोषण त्याने मोठ्या प्रेमाने केले व तो थोडा मोठा झाल्यावर दक्षिण भारतांतल्या श्रेष्ठ व प्रसिद्ध अशा गुरु कृष्णचंद्राच्या आश्रमांत त्याला पाठवला.

हा बालक युवराज विजयदत्त, शस्त्र व शास्त्र या दोन्ही विद्यांत चंद्रकलेसारखा चमकूं लागला. तो हुशारी आणि कर्तबगारीत सर्वांपेक्षां सरस असल्यामुळें आपल्या गुरूंचा लाडका शिष्य होता. शस्त्र व शास्त्रांच्या अभ्यासानंतर गुरुजींनी त्याला राजनीतीचे शिक्षण दिले. म्हणजे राज्यकारभार नि राजाचे कर्तव्य या विषयांतले ज्ञानही दिले. त्याचा देश व राज्याच्या इतिहासाबद्दल शिकवताना त्याचे पूर्वज पौरस्वताने आपल्या बुद्धी व पराक्रमाच्या जोरावर आपल्या छोट्या राज्याचे एक विशाल साम्राज्य कसे बनवले, हेही त्याला समजावून सांगितले. पण त्याच्या दुर्बल व अकार्यक्षम वारसांमुळें साम्राज्याचे पुन्हां तुकडे तुकडे झाले. हे सर्व ऐकल्यानंतर तो खूप गंभीर होऊन विचार करायचा आणि त्या राज्यांना पुन्हां एकत्र कसे आणून एक अखंड साम्राज्य बनवावे याचे चिंतन करत राहायचा.

आता युवराज विजयदत्ताचा शिक्षणक्रम संपत आला होता तोंच राजा श्रीदत्ताने विजयदत्तास त्वरित परत पाठवावे असा संदेश आपल्या सैनिकांमार्फत कृष्णचंद्रास पाठवला. जरी पित्याच्या या अनपेक्षित बोलावण्याने विजयदत्त चकित झाला, तरी गुरूचा आदेश घेऊन तो घोड्यावर स्वार होऊन ताबडतोब राजधानीकडे निघाला.

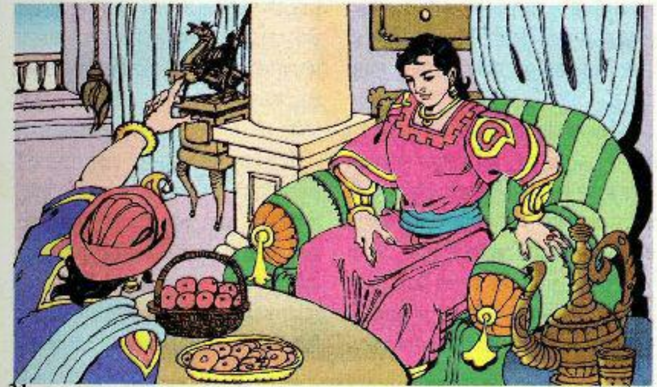
मुलाच्या आगमनाची बातमी ऐकून महाराजांनी राजभवनाच्या प्रवेशद्धाराशीच त्याचे स्वागत केले. पित्याची गंभीर व चिंताक्रांत मुद्रा पाहून पुत्राला वाटलं कीं राज्यांत नक्कीच एखादी कठीण समस्या उत्पन्न झालेली आहे.

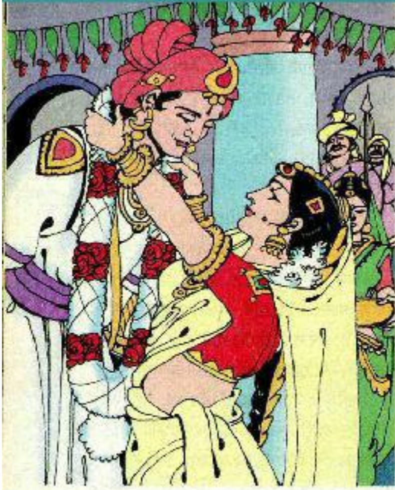
भोजनानंतर जेव्हां पितापुत्र एकांतात बसले, तेव्हां विजयदत्ताने विचारले, "पिताश्री, मला तुम्ही अचानक बोलावलंत त्याचं कारण कळेल कां?"

श्रीदत्त कांही क्षण मूक राहून नंतर म्हणाले, "पुत्रा! तुला माहीत असेलच कीं आपले पूर्वज पौरस्वत महाराज संपूर्ण दक्षिणचे सम्राट होते व सारी लहानमोठी राज्यें त्यांच्या अंमलाखाली होती. त्या राजवटींत त्यांना मांडलिक राजांनी कितीतरी अमूल्य नजराणे. निधी, अजोड वस्तू भेट म्हणून दिलेल्या होत्या. त्यांतली सोने, चांदी व कोट्यवधी रुपयांची रत्नें खजिन्यांत आहेत. याची माहिती त्या राजांना आहे. पौरस्वत महाराजांनंतर त्या मांडलिक राजांनी जरी आपली स्वतंत्र राज्यें घोषित केली असली. तरी आपल्याकडे मान वर करून पाहाण्याचं साहस अजून तरी कुणी केलं नाही. म्हणून हा सारा धनकोश अद्याप सुरक्षित आहे. परंतु...."

एवढं बोलून श्रीदत्त एकदम गंभीर व गप्प झाला. "परंतु काय पिताश्री?" विजयदत्तने जरा घाबरूनच विचारले. "परंतु आज त्यावर कोणाचीतरी गिधाडनजर पडली आहे." पिता म्हणाला. "कोण आहे तो, ज्याने हे साहस केलं आहे, पिताश्री?" संयमाने राग आवरत विजयदत्तने विचारलं.

प्रदीर्घ श्वास घेऊन श्रीदत्तने सांगितलं, "षडयंत्रकारी एकटा नाही. तिघेजण आहेत. दक्षिणापथचे सर्व राजे एकत्र जमून आपल्याविरुद्ध कारस्थान रचत आहेत." "सगळे?" चकित होऊन विजयदत्तने विचारलं. "कालिंदीचा राजा पण या कटांत सामील आहे?"

"हो ! तो देखील!"

विजयदत्तला धक्काच बसला. कुणीतरी विश्वासघात केलाय असंच त्याला वाटलं. राज्याची समस्या किती गंभीर आहे व पिताश्री इतके चिंताग्रस्त कां आहेत ते आत्ता त्याला कळलं.

श्रीदत्त आजपर्यंतच्या सर्व घटनांची जंत्री देत बोलला, "जेव्हां सर्व राजे कौंडिन्य राज्यांतून वेगळे होऊन स्वतंत्र झाले, तेव्हांही आमच्यापैंकी कुणाच्याच मनांत त्यांच्याबद्दल नाराजी नव्हती. माझ्या पित्याने माझी बहीण इंदुमती, हिच्या विवाहासाठीं स्वयंवराची घोषणा केली होती. देशविदेशांत निमंत्रणें पाठवली होती, पण इंदुमतीने कालिंदीच्या राज्याचे युवराज माधवसेन यांच्या गळ्यांतच वरमाला घातली. मोठ्या थाटांत हा विवाहसोहळा पार पडला. नंतर कालिंदी राज्याची स्नुषा इंदुमतीला सासरी पाठवलं. परंतु थोड्याच दिवसानंतर एका अपघातांत तिचा मृत्यू झाला. त्यानंतर माधवसेनाने वसुमतीशी, एका दुसऱ्या राजकुमारीशी विवाह केला. हा विवाह माझ्याच खटपटीमुळें झाला होता. म्हणून वसुमती मला सख्ख्या भावाप्रमाणें मानत असे.

आतापर्यंत आम्हा दोघांतले संबंध मित्रत्वाचे आहेत. माधवसेन राजा, कौंडिन्य राज्यांत येत असे. वसुमतीची मनोमन इच्छा होती की तिची एकुलती एक मुलगी श्रीलेखा हिचा विवाह तुझ्या-बरोबर व्हावा, व यावेळीं कालिंदीची राजकन्या कौंडिन्यची राणी होऊन यावी ! मी पण याला संमती दिली होती. माधवसेनने कधी यावर विरोध दर्शवला नव्हता. पण आज मात्र तो आमच्या विरोधकांपैकी एक झाला आहे."

एवढं बोलून, एक उसासा सोडून, श्रीदत्त गप्प झाले. विजयदत्ताला आश्चर्य वाटलं, की असंसुद्धां होऊं शकतं तर; याचा तो विचार करूं लागला. माधवसेनासाठीं त्याच्या वडिलांनी खूप कांही केलं होतं. त्याबद्दल ही परतफेड? हा तर विश्वासघात आहे.

विजयदत्त मूक राहिलेला पाहून महाराजांनी त्याची प्रेमाने पाठ थोपटली व म्हटले, "पुत्रा ! माझादेखील यावर प्रथम विश्वास बसला नाही. म्हणून याचा शहानिशा करण्यासाठी मी सेनाध्यक्ष वीरबाहू यांच्यावर हे काम सोपवलं. गुप्तहेरांमार्फत त्यांनी तपास केला आणि दहा दिवसांपूर्वी सविस्तर लिहीलेलं निवेदन माझ्यासमोर सादर केलं. ते पाहून तर मी खरोखरच अवाक् झालो."

विजयदत्त पित्याचे बोलणें लक्षपूर्वक ऐकत होता. त्याला जाणवलं की या साऱ्या समस्यांचा चक्रव्यूह त्यालाच भेदायचा आहे. पित्याने पुढें सांगायला सुरवात केली. "या निवेदनामुळें ज्या इतर मुख्य गोष्टी उजेडांत आल्या आहेत त्याविषयी नीट ध्यान देऊन ऐक. हे सर्व एकाच समस्येचे धागेदोरे आहेत.

"दक्षिणापथच्या चार मोठ्या राज्यांतले एक चंपकराज्य आहे. त्याचा सध्याचा राजा मरालभूपती आहे. त्याचा पिता होता चक्रभूपती. त्याने आपल्या वडील भावावर विषप्रयोग करून त्याला ठार मारले व आपण गादीवर बसला. मरालभूपति हादेखील पित्याप्रमाणेंच कुटिल व दुष्ट आहे. त्याला दोन मुलगे आहेत. राज्याचा वारस थोरला चक्रभूपति-केवळ नांवातच साम्य नव्हे, तर शरीराची ठेवण व दुष्ट स्वभावात देखील तो आपल्या आजोबांसारखा आहे. ही बापले-काची जोडी दुष्ट आहेच, शिवाय युद्धकलेंतही प्रवीण आहे. दोघांनाही आपल्या क्रूरतेचा व कुटिल कारवायांचा फार अभिमान आहे. या दोन सैतानी व्यक्तींची वाईट नजर आता फक्त आपल्या अलोट संपत्तीवरच नव्हे, तर दक्षिणापथच्या सार्वभौमत्वावर देखील आहे.

"सध्यां चंदन राज्याचा राजा आहे वृषभध्वज. हा वृद्ध आणि असमर्थ आहे. शिवाय त्याला मूलबाळ नाही. सिंहासनावर वारस म्हणून हक्क सांगू शकणारा कुणी जवळचा आप्तही दुर्दैवाने नाही. या सर्व कारणांमुळे तो मरालभूपतिच्या जाळ्यांत सहजपणें अडकला गेलाय. त्याने अगोदरच सांगितलं होतं कीं या वृद्धावस्थेंत तो कुठे येऊं-जाऊं शकत नाही. पण जी सेना किंवा रसद हवी असेल ती तो पाठवीत जाईल. आता हे पितापुत्र जरी थोडेसे सैनिक घेऊन त्याच्यावर हल्ला करते तरी सहज जिंकू शकले असते. पण त्यांनी तसं केलेलं नाही, कारण प्रथम ते कौंडिन्य राज्य हडप करण्याचा बेत करत आहेत. जोर्पंत त्यांची ही योजना सफल होत नाही तोपर्यंत ते इतर कोणत्याही राज्याशी युद्ध करणार नाहीत. कारण त्यामुळें आपलं लक्ष त्यावर जाईल आणि आपणही सावध होऊं."

"कुंदच्या राजाने त्यांच्याशी तह केला आहे."

"आता त्यांची नजर कालिंदीवर आहे आणि ते राज्य आपल्या व त्याच्या राज्याच्या मधें येत !

Restore

आपला व कालिंदीच्या राजाचा नातेसंबंध असल्यामुळें मरालभूपति आता सावधपणें पावलें टाकतो आहे. याखेरीज, त्याच्या पुत्राने जेव्हां कालिंदीच्या राजकुमारीच्या अपूर्व सौंदर्याची चर्चा ऐकलीय, तेव्हांपासून तिच्याशी विवाह करण्याची त्याची लालसा आहे."

अितकं बोलून श्रीदत्त पुन्हां थांबला. विजयदत्त पित्याने सांगितलेल्या राजनैतिक घटनांचे विवरण लक्षपूर्वक ऐकत होता. पित्याचे बोलणें अचानक थांबल्यामुळें त्याला शंका आली. तेव्हां पित्याने वरकरणीं हंसल्यासारखें करुन म्हटले, "वडीलधारी माणसं म्हणतात कीं राजाचं जीवन कांट्यामधे उमलणाऱ्या गुलाबा-सारखं असतं."

पित्याचे बोलणें ऐकताना अनेक शंकांचे मोहोळ त्याच्या मनांत उठले होते. त्याला ठाऊक होतं कीं कौंडिन्य आणि कालिंदी, या दोन्ही कुटुंबांची इच्छा होती कीं त्याचा विवाह श्रीलेखाशीच व्हावा ! लहानवयापासूनच दोघं एकमेकांना आवडत होती. पण चालूं राजकारणाचे डावपेंच बुद्धिबळातल्या खेळाप्रमाणे होते. त्याचं प्रेम हा आता त्या खेळांतला एक मोहरा बनला होता. त्याला वाटलं, या राजकारणी बुद्धिबळांत आपण आपल्या मोहऱ्याचं रक्षण करण्यास असमर्थ आहोत. इतक्या साऱ्या शत्रूंना मारल्यानंतरही श्रीलेखाशी त्याचे लग्न होईल कां? तोपर्यंत ती अविवाहित राहील कां? चंपकच्या राजकुमाराशी तिचा गुपचूप विवाह झाला तरी त्यांत आश्चर्य वाटणार नाही.

बराच वेळ विजयदत्त विचारांत बुडला होता. श्रीदत्तही कांही न बोलता बसला होता.

आपल्या मुलाच्या चेहऱ्यावरचे बदलते भाव निरखत होता व त्याच्या मनांतल्या भावनांचा कल्लोळ जाणण्याचा प्रयत्न करत होता.

तेव्हां विचारांचा गुंता सुटून भानावर येणाऱ्या व्यक्तिप्रमाणें चकित होऊन तो म्हणाला.

"पुढे सांगा ना पिताश्री !"

(क्रमश)

१८५७ ची वीर गाथा

पहिलें स्वातंत्र्य-समर

(यापूर्वी - साऱ्या देशांत जिकडेतिकडे क्रांतीची आग भडकत होती. या क्रांतिचे नेतृत्व करत होत्या दोन महान व्यक्ती-झांशीची राणी आणि नानासाहेब ! ब्रिटिश सरकारने झांशीच्या राजेसाहेबांच्या मृत्यूनंतर कारणाशिवाय झांशीचे राज्य हडप करण्याचा प्रयत्न केला होता; परंतु राणीने तो सफल होऊं दिला नाही. आक्रमक ब्रिटिश सेनेशी तिने मोठ्या शर्थीने टक्कर दिली. परंतु जेव्हां किल्ला वाचवण्याचे सारे प्रयत्न फोल ठरले तेव्हां आपल्या दत्तक पुत्राला पाठीवर बांधून, पुरुषवेषांत घोड्यावर स्वार होऊन, मुख्य दरवाज्यातून ती किल्ल्याबाहेर पडली व इंग्लिश सैन्यापासून बचावली. ... पुढें चालूं)

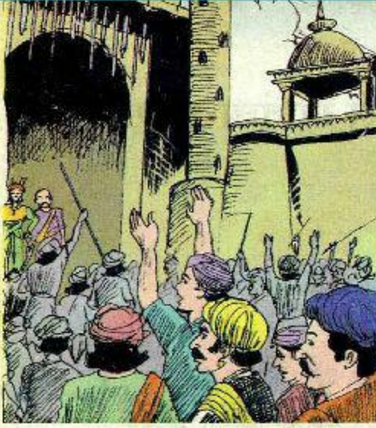
राणी आपल्या दोन विश्वासू दासी, मंदर व काशी, यांच्यासह दूरवर जाऊं लागली. इंग्लिश सेनेची एक छोटी पण बहादुर तुकडी तिचा पाठलाग करत होती. राणीला बारंवार मागे वळून पाहात, त्यांच्याशी लढत, त्यांच्यापासून बचाव करावा लागत होता.

एक संपूर्ण दिवस, विश्रांति न घेता, ती घोड्यावर बसून सतत पुढे जात होती. त्यांचा पहिला मुक्काम काल्पीला पडला. आदल्या रात्री झांशीहून निघालेली राणी दिवसभरानंतर मध्यरात्री काल्पीला पोचली.

नानासाहेबांचे चुलतबंधू व सच्चे देशभक्त रावसाहेब, यांच्या महालाबाहेर मशाली घेऊन संत्री पाहारा करत होते.

"राणी? झांशीची राणी इथें?" संत्री आपापसांत कुजबुजूं लागले. रावसाहेबांनी बाहेर येऊन राणीचे स्वागत केले. राणी घोड्यावरुन उतरली व महालांतल्या स्त्रियांनी झोपलेल्या बाळाला आंत नेले. नोकरांनी राणीच्या घोड्याचा लगाम धरला.

अरेरे ! या घोड्याने आपल्या मालकिणीची निष्ठेने सेवा केली व आपले कर्तव्य पुरे केले. तो

अचानक धप्पदिशीं खाली पडला व कांही क्षणांतच त्याने देह ठेवला.

राणी गुडघे टेकून त्याच्याजवळ बसली व तिने त्याला प्रेमाने थोपटले. तिच्या डोळ्यांतून अश्रू वाहत होते. आपल्या या मुक्या सेवकासाठी ती अश्रूपूर्ण श्रद्धांजलीच वाहत होती.

परंतु राणीपाशी विश्रांतीसाठी वेळ कुठे होता? सकाळ होतांच रावसाहेबांच्याबरोबर लढाईची पुढची चाल नक्की करण्यास ती बसली. राणीच्या गुप्तहेरांमार्फत बातमी मिळाली होती की झांशीत दिवसभर लुटालूट व कत्तल करुन, ब्रिटिश सेनानी सर ह्यू रोजच्या नेतृत्वाखाली निम्मे सैन्य तिच्या पाठलागावर निघाले होते.

राणी, रावसाहेब व आणखी एक महान क्रांतिनेता तात्या टोपे, यांनी त्या भागांतल्या तीनचार राजे-सामंतांच्या खाजगी सैनिकांची फौज एकत्र केली. तात्या टोपेंच्या नेतृत्वाखाली हे सैनिक त्यांच्याकडे येणाऱ्या इंग्लिश सैन्याच्या दिशेने जाऊं लागले. कुंढ गांवात दोन्ही सैन्ये एकमेकांसमोर आली.

दोघांच्यात घनघोर लढाई झाली. दुर्दैवाने तात्या टोपे यांना आपल्या सैनिकांची नीट जुळवाजुळव करण्यास पुरेसा वेळ मिळाला नाही. त्यामुळें कांही तासांच्या लढाईनंतर त्यांना माघार घ्यावी लागली. इंग्लिश सैन्याने कालपीत प्रवेश करुन शहर लुटले. रावसाहेबांनी आपल्या कारखान्यांत बनवलेल्या बंदुका, दारुगोळ्याचे भरलेले प्रचंड कोठार व शस्त्रागार आयतेच ताब्यांत आल्यामुलें सर ह्यू रोजला एक मोठे घबाड मिळाले.

या विजयामुळें इंग्लिश सेनेने जल्लोष साजरा केला. पण राणी लक्ष्मीबाई, रावसाहेब किंवा तात्या टोपे यांपैकी कुणालाही ते पकडू शकले नाहीत याचे त्यांना दुःख होत होते. हे तिन्ही नेते आपल्या सैन्याची पुन्हां जमवाजमव करण्यास ग्वाल्हेरला पोंचले. ग्वाल्हेरचे राजे शिंदे इंग्रजांच्या पक्षाचे होते. पण सामान्य जनता व उच्चवर्गीयांच्या मनांत क्रांतिकारकांविषयी आदर होता.

जेव्हां ही मंडळी ग्वाल्हेरला पोंचली, तेव्हां शिंदेराजे ग्वाल्हेर सोडून पळून गेले. राणी व तिचे सहकारी यांचे जनतेने भव्य स्वागत केले. ह्यू रोजला हा फार मोठा अपमान वाटला. त्याला पक्कं ठाऊक होतं की शिंद्यांना ग्वाल्हेर जर परत मिळालं नाही, तर ईस्ट इंडिया कंपनीची संरक्षण द्यायची ताकद कमी आहे असं इतर राजे मानतील व त्यांचा विश्वास उडेल. त्यांच्या सुदैवाने झांशीवर त्यांचे पूर्ण नियंत्रण होते. इंग्लिश सेना झांशीमधें असणे

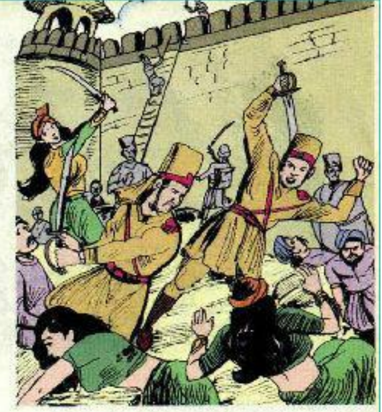
आवश्यक नव्हते. ह्यू रोजने सेनेला बोलावून घेतले व मोठे सैन्य एकत्र करुन ग्वाल्हेरवर हल्ला केला. त्याने शिंद्यांना आपल्या सेनेच्या अग्रभागी ठेवले. ही त्याची खेळी अत्यंत यशस्वी ठरली. ग्वाल्हेरच्या प्रजेने क्रांतिकारकांचे स्वागत आनंदाने केले होते. इंग्रजांनी हिंदुस्तान सोडून परत स्वदेशी जावे असं त्यांना वाटत होते. परंतु त्यांच्या पिढीजात राज्यकर्त्यांबद्दल त्यांना साहजिकच सहानुभूती होती. जेव्हां प्रजेने पाहिलं, कीं इंग्रजांशी लढणें, म्हणजे आपल्याच राजाशी लढणें, तेव्हां ते तटस्थ राहिले.

राणीने मोठ्या बहादुरीने व शर्थीने इंग्रज सैन्याशी मुकाबला केला. लढाईत ती नेहमी सैन्याच्या आघाडीवर राहात होती ! दुर्दैवाने तिचा विश्वासू घोडा अगोदरच मेला होता. ज्या नव्या घोड्यावर ती स्वार झाली होती, त्याला लढाईमधें येणारा वेग व चालबदलीची संवय नव्हती. शिवाय एक समोरचा शत्रूही निर्दय होता. ह्यू रोज हा एक कुशल व अनुभवी सेनापती होता. त्याच्या अधिपत्याखाली इंग्लिश सैन्याने अनेक लढाया लढलेल्या होत्या. तरीदेखील, केवळ वीस वर्षांच्या राणीने खूप वेळापर्यंत त्यांना झुंजवत ठेवले.

तिच्याकडे होतं फक्त अचाट साहस, दृढ निश्चय व राष्ट्रभक्ती !

तिच्या सैनिकांत कडवी निष्ठा होती, पण त्यांना युद्धाचे प्रशिक्षण मिळालेले नव्हते. त्यामुळें त्यांचा अनुभवी इंग्लिश सैनिकांच्या रणनीतीसमोर टिकाव लागला नाही. जर ग्वाल्हेरने तिला मदत केली असती तर परिस्थिती बदलली असती.

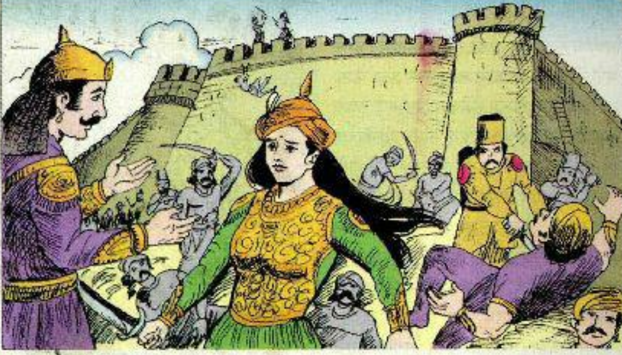
दुपार टळल्यानंतर बऱ्याच वेळाने राणीच्या सेनाधिकाऱ्यांनी परत फिरण्याचा सल्ला देताना

सांगितले, "यावेळीं युद्धांत प्राण देण्याचे औचित्य नाही. जर आपण जिवंत राहिलो तर आपल्या झेंड्याखाली पुन्हां आपण संघटित होऊं शकूं."

राणीने त्यांचा सल्ला मानून मंदर, काशी व मूठभर सैनिकांसह रणभूमीतून माघार घेतली. घोड्यावर स्वार होऊन ती मोठ्या वेगाने जाऊं लागली. भुकेल्या लांडग्याप्रमाणें शत्रुसैनिक तिचा पाठलाग करीत होते. राणीला जिवंत अथवा मृतावस्थेंत पकडून दिलं तर जिंदगीभर पुरेल इतकं मोठं इनाम मिळेल हे त्यांना चांगलं ठाऊक होतं.

एका चौरस्त्यावर आल्यानंतर राणीने एका लहान बोळांत घोडा वळवला. पाठलाग करणारांना ती कुठल्या दिशेला गेली ते कळेना. म्हणून त्यांच्या चार तुकड्या चारी दिशांना पांगल्या. राणीचे अंगरक्षक अचानक थांबले, आणि पाठलाग

करणाऱ्या इंग्लिश सैनिकांना त्यांनी मारले.

कांही अंतरापर्यंत राणी सुरक्षितपणें दौडत होती. शत्रूच्या दुसऱ्या तुकडीचे शिपाई तिच्या मागांवर होते. वाटेंत एक लहानशी नदी लागली. राणीचा जुना घोडा असता तर यापेक्षांही रुंद पात्रावरुन छलांग मारुन त्याने नदी पार केली असती. पण हा नवा घोडा तितका अनुभवी नव्हता. तो थांबला आणि घाबरून नदीकांठानेच हलूं चालूं लागला.

तोपर्यंत शत्रूचे शिपाई जवळ आले व राणीच्या सैनिकांवर ते तुटून पडले. मंदर जखमी झाली. नदी किनाऱ्यावरच्या एका मोक्याच्या ठिकाणीं राणी पोंचली तिथें प्रवाह अरुंद होता व नदी पार करणं सहज जमलं असतं. पण मंदरच्या किंकाळीमुळें राणीला परत फिरावं लागलं. तलवारीच्या एका घावातच राणीने त्या सैनिकाचे शिर धडावेगळे केले. व घोड्यावरुन उतरून तिने घायाळ मंदरला सावरले. त्याचवेळेस एका भेकड शिपायाने तिच्या डोक्यावर वार केला. राणीच्या अंगरक्षकांनी ताबडतोब त्याला यमसदनी पाठवले, व राणीला जवळपासच्या एका झोंपडीत आणले. "माझ्या बहादुरांनो," मरणासन्न राणी संथ आवाजात म्हणाली, "माझे प्राण गेले की लगेच मला भडाग्नि द्या. शत्रू जवळच आहे. त्यांचा स्पर्श होऊन माझे शरीर अपवित्र होऊं नये ही माझी इच्छा आहे."

खरोखरच कांही क्षणांत तिने प्राण सोडला. तिच्या विश्वासू सेवकांनी सुकी लांकडे व पालापाचोळा एकत्र करून तिच्यावर अंतिम अग्निसंस्कार केले.

अशा प्रकारे भारतीय इतिहासातला एक चमकता तारा अस्तंगत झाला. जगाच्या इतिहासात या तोडीची दुसरी एकच व्यक्ति होती - जोन ऑफ आर्क।

जवाहरलाल म्हणतात, "निरनिराळ्या लोकांच्या आठवणीत एक नांव सदैव ताजे आहे, ते म्हणजे झांशीची राणी लक्ष्मीबाई - केवळ वीस वर्षांची तरुणी, जिने देशासाठी लढतालढता जिवाशी खेळ केला.

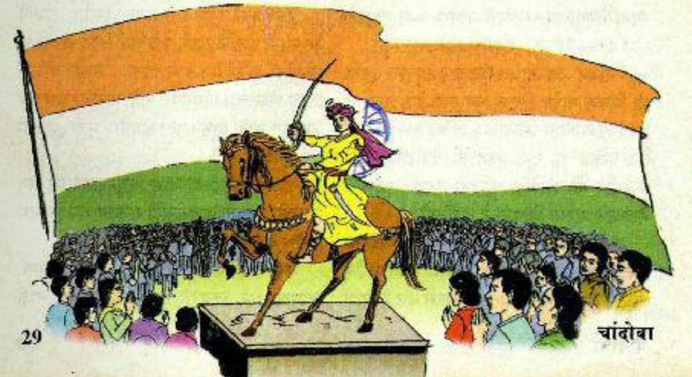
शत्रूच्या इंग्रजी सेनापतीने तिच्याबद्दल उद्गार काढले, "सर्वोत्तम आणि श्रेष्ठ वीरांगना!"

हे क्रांतियुद्ध लवकर संपलं. कारण एकामागून एक सर्व नेते युद्धांत बहादुरीने लढताना मेले किंवा फांशीच्या तख्तावर चढले.

शौर्य, धैर्य, दूरदर्शीपणा व नेतृत्व-भारतात या गुणांची कधीही कमतरता नव्हती. एकाच गुणाची उणीव होती, ती म्हणजे त्यावेळच्या राजांची एकजूट! एकमेकांवर कुरघोडी करण्याची जबरदस्त चढाओढ त्यांच्यामधे चाललेली होती. त्यांच्यापैकी कांहीजणांनी तर आपल्याच देशांतल्या विरोधी राजांशी लढण्यासाठी परकीय शक्तींची मदत निर्लज्जपणें घेतली होती. त्याशिवाय इंग्लिश सेना अधिक श्रेष्ठ होती व त्यांत अनुभवी कुशल सैनिक होते. पण भारतीय मात्र प्रशिक्षित लढवय्ये नसून स्वातंत्र्यासाठी आहुती देणारे सर्वसामान्य नागरिक होते.

ही क्रांती संपल्यानंतर ईस्ट इंडिया कंपनीच्या अधिकाऱ्यांनी व सैनिकांनी भारतीयांवर अनन्वित अत्याचार केले. हजारों निर्दोष व्यक्तींना निर्दयपणें मृत्यूच्या दारांत ढकलले व शेंकडों गांवे जाळून बेचिराख केली. महाल व किल्ले यांची विध्वंसक लूट केली गेली. शेवटचा मोंगल बादशहा, ज्याने क्रांतिकारकांना मदत केली होती, त्या बहादुरशहा जफरला कैद करुन त्याला रंगूनला हद्दपार करण्यांत आले. तिथेंच त्याला म्हातारपणीं एकांतवासात मरण आले.

असं झालं तरी, ब्रिटनच्या नेत्यांनी व नागरिकांनी मात्र ईस्ट इंडिया कंपनीच्या अशा अत्याचारी, घृणास्पद कारवाया व दुर्व्यवस्थेबद्दल त्यांना दोषी ठरवले. हिंदुस्तानातील त्यांच्या कारभाराची कडक छाननी झाली. महाराणी व्हिक्टोरियाने राजक्षमेची घोषणा केली व भारतातल्या राजांचे तात्कालिक अधिकार मान्य केले.

धनासाठी धनाची मदत

एका राजाच्या महालासमोर एक बैरागी येऊन दररोज उभा राहत असे व म्हणत असे, 'माझ्यांत अपार बुद्धिमत्ता आहे. परंतु अशी कुणीही व्यक्ती भेटत नाही की जी तिचा उपयोग करील. मी स्वतः कांही कारणास्तव याचा उपयोग करण्यास असमर्थ आहे.'' ही गोष्ट राजापर्यंत पोंचली. एक दिवस राजाने बैराग्याला महालांत बोलावून सांगितले, ''तू रोजरोज एकच गोष्ट पुन्हांपुन्हां सांगतो आहेस. काय हेतू आहे तुझा ह्याच्यात? जरा सविस्तर समजावून सांग.''

''राजन, जर आपण विश्वास ठेवलात आणि मी जितकं मागेन तितकं धन मला देत जाल तर कांही दिवसांनंतर दिल्याच्या दसपट धन मी परत देऊं शकेन. मी मूळ मुद्दलाची धनराशी इतकी वाढवीन की आपला खजिना भरून जाईल.'' बैराग्याने मोठ्या विश्वासाने सांगितले.

मंत्री राजाच्या कानात हळूंच बोलले, ''महाराज यांत धोका असेलसं वाटतं. आपण विश्वास ठेवूं नका.'' पण राजाने मनांत बैराग्याला धन देण्याचे ठरवले होते म्हणून त्याने मागेल तेवढी रकम देऊन त्याला निरोप दिला.

वर्षानंतर बैरागी पुन्हां आला व राजाला म्हणाला, ''आठवतंय कां महाराज? गेल्या वर्षी आपण मला जरूरीप्रमाणे धन द्यायचं वचन दिलं होतं. मला माझी योजना कार्यान्वित करण्यासाठी आणखी धन हवे आहे.''

मंत्री नको म्हणत असतानादेखील, राजाने बैराग्याला जितकं त्याने मागितलं तेवढं धन दिलं. वर्षानंतर पुन्हां येऊन म्हणाला, ''माझी योजना आता शेवटच्या पायरीवर आहे. धनाची चणचण जाणवते आहे. म्हणून परत आलोय. मला आणखी धन हवंय.''

राजाने यावेळीही त्याला भरपूर धन देऊन परत पाठवले. मंत्र्याने यावेळेसही राजाला धन देण्यास विरोध दर्शवला.

एक वर्षानंतर बैरागी परत आला. ''काय, आणखी धन हवंय?'' राजाने विचारलं. ''नाही

महाराज, माझी योजना पूर्ण झाली आहे. आता आपण मंत्रीना घेऊन माझ्याबरोबर चलावे व आपल्या धनाच्या मदतीने किती मोठा खजिना शोधून काढलेला आहे ते पाहावे.''

बैराग्याबरोबर जाण्यास राजा लगेच तयार झाला पण मंत्री म्हणाला, ''हा तर आपणां दोघांनाच बोलावतो आहे. त्याच्याबरोबर आपण दोघांनीच जाणं सुरक्षित नाही.''

''मी त्याच्या बुद्धीचा चमत्कार पाहायचा निर्णय घेतला आहे. मोठ्या आशेने, धैर्याने व सहनशक्ती राखून मी त्याच्याशी व्यवहार केला आहे. जर मी त्याला घाबरलो असतो तर इतकं धन मी त्याला दिलं असतं कां?'' राजाने मंत्र्याला सुनावलं. सुरवातीपासूनच मंत्र्याला बैराग्याचा संशय येत होता, हे बैराग्याच्या लक्षांत आलं होत. म्हणून तो मंत्र्याला म्हणाला, ''मंत्रीजी, जर तुमच्या मनांत कांही वाईटसाईट शंका असेल तर तुमचे अंगरक्षक बरोबर घेऊन चला.''

पण राजाने साफ नकार दिला. ''नाही, फक्त आम्ही दोघंच येऊं तुझ्याबरोबर.''

दोघंही बैराग्याबरोबर निघाले. तरीही मंत्र्याने आपले दोन सैनिक गुप्तपणें बरोबर नेले होते. बैरागी, राजा व मंत्री यांसह शहर, नदी, वन व पर्वत पार करून समुद्रकिनाऱ्यावर आला. तिथें एक छोटीशी नाव होती. त्यांत तिघंही बसले. नावाड्याखेरीज इतर कुणासाठी त्यांत जागा उरली नव्हती. नाव एका बेटाला लागली. तिथें चारी बाजूला दूरवरपर्यंत राख पसरलेली होती व बगळे घिरट्या घालत होते. राखेच्या मधोमध एक पाऊलवाट होती त्यावर ते चालूं लागले. ''हा बहुतेक जादूटोण्याचा टापू दिसतोय. आम्हाला आता कुठे नेणार आहेस रे बैरागी?'' मंत्र्यानी भयभीत होऊन आपली तलवार

उपसली व विचारले. 'घाबरण्यासाखं कांहीही नाही. हा जादूटोण्याचा देश नाही आहे. अपार धन दौलत असलेलं हे एक छोटंसं बेट आहे. जास्त लोक दिसले की बगळे घाबरून जातील. म्हणून मी तुमच्या अंगरक्षकांना तटाच्या बाजूला थांबवलं आहे.'' बैराग्याने मंत्र्याला सांगितलं.

चालतचालत बैरागी एका ठिकाणीं थांबला. तिथे एक लोखंडी दरवाजा होता. बैराग्याने दार उघडून राजाला आंत जाण्यास सांगितले. आंत जाताच खाली जाण्याचा जिना केलेला होता. राजा निर्भयपणें एकटाच आंत शिरला. तिथें मोठ्या गुहेंत मोत्यांचं भांडार होतं. राजा ते पाहून आश्चर्यचकित झाला. डोळे विस्फारून तो फिरत किंमती मोत्यांचे ढीगच्या ढीग होते ते खूप वेळ पाहात बसला. जेव्हां बराच वेळ राजा वर आला नाही म्हणून मंत्री पुन्हां साशंक झाला. मंत्र्याने बैराग्याला पकडले व आपली

तलवार परजली. तोंच राजा आंतून आला व मंत्र्याला म्हणाला, "जा, तुम्हीही पाहून या." जेव्हां मंत्री खाली गेला तेव्हां त्यालाही आश्चर्याचा धक्का बसला. बैराग्यावर संशय घेण्यांत त्याची चूक झाली हे त्याला उमजलं बैराग्याने जे कांही सांगितलं तसं करून दाखवलं. वरती येऊन मंत्र्याने बैराग्याची माफी मागितली. राजाने बैराग्यास मोत्यांचे रहस्य विचारले. बैराग्याने सविस्तर हकीकत सांगितली. तो म्हणाला, 'माझं नावं सदानंद आणि मी एक व्यापारी आहे. समुद्रावर जहाजांतून आपला माल घेऊन अनेक बेटांवर मी जात असे. तेव्हां या बेटाबद्दलचं एक रहस्य मला कळलं. बेटाच्या चारी दिशाना लहानमोठे खडक आहेत. भरती ओहोटीच्या वेळी हे खडक स्पष्ट दिसतात. या खडकांत अगणित शिंपले आहेत. शिंपल्याच्या आंतल्या मासळीसाठी बगळे त्यांना उचलून आणतात आणि या खडकांवर बसतात. शिंपल्यांत तेजस्वी मोती असतात. या किंमती मोत्यांचा मला संग्रह करायचा होता! परंतु तेव्हां दुर्दैवाने एका अपघातांत माझी पत्नी व मुलें वारली. या आघातानंतर मी आयुष्यांत कोलमडूनच गेलो. तरीसुद्धां या बेटांतल्या मोत्यांत माझं मन रमत होतं. मला वाटलं की जोपर्यंत या मोत्यांबद्दलची माझी आसक्ती सुटत नाही, तोपर्यंत मी खरा विरक्त बैरागी होऊं शकणार नाही. म्हणून मी आपल्याजवळ आर्थिक मदत मागितली. आपल्या धनाचा उपयोग करून हे भूमिगत भांडार बनवलं. इथें सगळीकडे राख पसरली. त्यामुळें राखेच्याखाली लपलेले मोती बगळ्यांना दिसत नाहीत व ते पुन्हां आणखी शिंपले आणून टाकत. नंतर कांही माणसांच्या मदतीने मी शिंपल्यातले मोती काढले आणि तळघरांतल्या भांडारात ते सुरक्षित ठेवले.

मला ठाऊक होतं की प्रत्यक्ष पाहिल्यानंतर तुम्ही माझ्या शब्दांवर विश्वास ठेवाल. म्हणून ही सारी योजना आपल्यापासून गुप्त राखली. मीनेजे वचन दिलं होतं, ते पुरं केलंय. आता आपणच या मोत्यांचे मालक आहात. आता मला जीवनाबद्दल यत्किंचित आसक्ती उरलेली नाही. यापुढें शांतपणें तपस्या करण्याची माझी इच्छा आहे. आपण नि आपली प्रजा सुखी राहूं द्यात.

एवढं बोलून मोत्यांचा सारा खजिना राजाकडे सोंपवून बैरागी तिथून निघून गेला.

कावेरीच्या किनारी - ३

टिपूची राजधानी

वर्णन : जयंती महालिंगम चित्र : गौतम सेन

कृष्णराजसागरपासून सुमारें ३७ कि.मी. पर्यंत आग्नेयेस वाहणारी कावेरी अचानक दोन भागांत विभागली जाते आणि एक बेट कृष्णराज निर्माण होते. श्रीरंगपट्टण नामक हा टापू ५ कि.मी. लांब आणि ८ कि.मी. रुंद आहे. हा कावेरीच्या तीन मोठ्या बेटांपैकी पहिला आहे. तिन्ही बेटांवर श्रीरंगपट्टणचे मंदिर या सांखळीतले पहिले मंदिर असल्यामुळें आदिरंग म्हटले जाते.

मध्ययुगापासूनच हे एक महत्वाचे लष्करी ठाणें होते आणि १८ व्या शतकाच्या शेवटी हे बेट हैदरअली व टिपू सुलतानाची राजधानी झाले.

श्रीरंगपट्टणचा किल्ला त्याच्या लष्करी महत्त्वाच्या दृष्टीने योग्यच होता. विजयनगरच्या राजांच्या काळांत हा १४५४ मधें बांधला गेला. किल्ल्याचं क्षेत्रफळ ५ चौरस कि.मी. आहे व आंत २०,००० नागरिकांसाठी राहण्याजोगी मोठी पेठ वसवलेली होती. किल्ल्याचा तट ४.५ कि.मी. लांबीचा आहे आणि त्यांत चार दरवाजे आहेत. त्यापैकीं तीन बंगळूर दरवाजा, म्हैसूर दरवाजा आणि दिल्ली दरवाजा आहेत. चौथ्याचं नांव मात्र वॉटरगेट आहे. उघडच ते इंग्लिश लोकांनी दिलेलं नांव आहे. तीन तट व तीन खंदकांनी वेढलेला किल्ला आता पडक्या अवस्थेंत आहे. तरीही येणाऱ्या प्रवाशांना तो प्रभावित करतो. किल्ल्यांत ज्या मुख्य प्राचीन इमारती आहेत त्या म्हणजे रंगनाथाचं मंदिर, टिपूने बांधलेली मशीद, टिपूचा लालमहल प्रासाद (जो आता भग्नावस्थेंत आहे) व ज्यांत युद्धबंदी कैदेत ठेवले जात होते त्या कालकोठड्या!

प्रसन्नसरिता
कावेरी

गुंबज

शेर-अे-म्हैसूर टिपू सुलतान एक विलक्षण माणूस होता. स्वातंत्र्य हे त्याचं सर्वोच्च ध्येय होतं. कांही इतिहासकारांनी - खास करुन इंग्लिश - त्याला धर्मांध व देशद्रोही रंगवला आहे. पण ही गोष्ट जास्त अतिरंजित वाटते. कारण जेव्हां शृंगेरीच्या शंकराचार्यांच्यावर संकट आले ते तेव्हां त्यांच्या सांगण्यावरुन टिपूने सैनिक पाठवून मदत केली व त्यांची जहागीर त्यांना परत देववली.

शंकराचार्यांनी टिपूला आदराने लिहिलेले पत्र आजही सुरक्षित आहे. हैदर आणि टिपू, दोघांनी हिंदू देवळांना उदारपणे देणग्या दिल्या होत्या. रंगनाथ मंदिरात त्यांनी दिलेली चांदीची भांडी आजही पाहायला मिळतात. असं म्हणतात कीं लढाईला निघण्यापूर्वी बापलेक प्रथम रंगनाथस्वामींच्या पुढें डोके टेकून जात.

श्रीरंगपट्टणच्या किल्ल्यावर शेवटचा मोठा वेढा १७९९ मधें चौथ्या इंग्रज-म्हैसूर युद्धांत पडला होता. यावेळेस टिपू हल्ल्याचा तडाखा झेलूं शकला नाही. शेवटच्या संग्रामात जुन्या महालाजवळ नदीकडे जाणाऱ्या फाटकापाशी (वॉटरगेट) शत्रूशी झुंजत तो जखमी होऊन खाली पडला, आणि जवळजवळ अर्धवट शुद्धींत असताना त्या लहान फाटकाकडे जाण्यास घसटून सरकूं लागला. तो आंतल्या तटांत तसा पोंचला असता, परंतु मीर सादिक नांवाच्या एका फितुर अधिकाऱ्याने त्याचा मार्ग रोखला व एका इंग्लिश सैनिकाने मारलेली

हवासिल

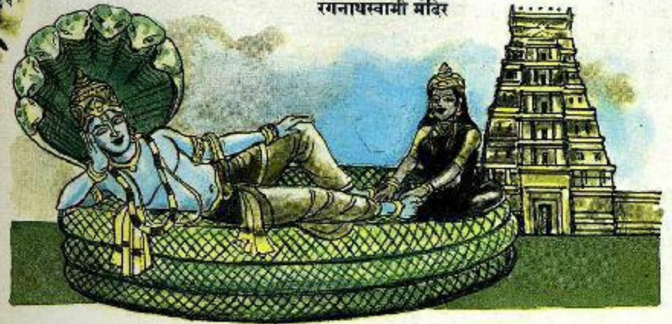
लकलक

गोळी टिपूच्या मस्तकांतून आरपार गेली. टिपूला जिथें वीरगती मिळाली तिथे एक संगमरवरी शिळा लावलेली आहे. या युद्धांत इंग्लिश फौजेचं नेतृत्व आर्थर वेलस्लीने केलं होतं. त्याने नंतर १८१५ मधें वॉटरलूच्या लढाईत जर्मन जनरल ब्लूखेरच्या मदतीने नेपोलियनला शह दिला.

श्रीरंगपट्टणमधें टिपू सुलतानने बांधलेली तीन उल्लेखनीय स्मारकें आहेत - मशीद, दर्यादौलत व गुंबज. मशीद १७८७ मधें तयार झाली. ८७५ पायऱ्या असणाऱ्या दोन मनोऱ्यांवरुन आसपासचा टापू नजरेंत येऊं शकतो. दर्यादौलत बाग किल्ल्याच्या बाहेर केलेली आहे. आणि तिथें टिपूचा ग्रीष्म ऋतूसाठी बांधलेला महाल चांगल्या अवस्थेंत आहे. महालाच्या भिंतींवर टिपूच्या लढायांची चित्रें लावली आहेत. आता या महालाचे संग्रहालय झालेले आहे. गुंबज हे टिपू व त्याचे मातापिता यांचे समाधि-स्थळ आहे. कसब्याच्या आग्नेयेस असलेल्या या देखण्या इमारतींत काळ्या बेसॉल्ट दगडांचे खांब व हस्तीदंती नक्षी जडवलेले दरवाजे आहेत.

किल्ल्याच्या उत्तरटोंकाला असलेल्या रंगनाथ मंदिराचे वेगवेगळे भाग बहुधा निरनिराळ्या शतकांत निर्माण झाले असावेत. रंगनाथस्वामींची मुख्य मूर्ती ४.५ मीटर लांब आहे आणि शेषनागावर पहुडलेली आहे. भगवानाच्या मस्तकावर नागाच्या सात फण्यांचं छत्र आहे आणि पायापाशी लक्ष्मी बसलेली आहे. गौतम ऋषी आणि कावेरीच्या छोट्या मूर्ती जवळच खाली स्थापन केलेल्या आहेत. गाभाऱ्याच्या बाहेर उभे राहूनच देवाचे दर्शन घेता येते.

रंगनाथस्वामी मंदिर

या टापूच्या पूर्वटोंकाला, किल्ल्याच्या बाहेर गंजाम नांवाचे उपनगर आहे ते टिपूने वसवलं होतं. कधी काळी हे नगर अंजीर, कापड आणि कागदाच्या उत्पादनासाठीं प्रसिद्ध होतं. गंजामची एकमेव उल्लेखनीय इमारत म्हणजे इथलं कॅथलिक चर्च. हे प्रसिद्ध फ्रेंच पाद्री एबे डुबोय यांनी बांधलं आहे.

श्रीरंगपट्टणला कावेरी दक्षिणेकडे वळते. सुमारें २५ कि.मी. पुढें, नदीच्या डाव्या तीरावर सोमनाथपूर गांव आहे. इथे होयसळ शैलीचे एक सुरेख मंदिर आहे. ते बेलूर व हळेबीडच्या प्रसिद्ध मंदिरांपेक्षा जास्त चांगल्या अवस्थेंत आहे. होयसळच्या तिसऱ्या नरसिंह राजाचा एक मंत्री सोमनाथ दंडनायक याने १८५६ मधें हे मंदिर बांधलं. इतर होयसळ मंदिरांप्रमाणेच हे केशवमंदिर ताऱ्याच्या आकारांत बांधलेलं आहे. बाहेरच्या भिंतींवर रामायण - महाभारताच्या कथा कोरलेल्या आहेत. पण गाभाऱ्यांत मात्र निरनिराळ्या १९४ देवीदेवता आहेत. मुख्य गाभारा रिकामा आहे. कधी काळी इथें केशवाची मूर्ती विराजमान होती.

बहुतेक मोठ्या हिंदू मंदिरांचे स्थपती व शिल्पकारांची नांवे कुणाला माहीत नसतात. पण सोमनाथपूर मंदिराच्या बाहेरच्या भिंतीवर त्याच्या शिल्पीचे हस्ताक्षर आहे. एका फरशीवर देणगीदारांची नांवेही कोरलेली दिसतात. असं मानतात कीं सोमनाथ दंडनायकने आणखी चार मंदिरे बांधली होती, त्यांतली आता फक्त दोन शिल्लक आहेत. पंचलिंगेश्वर मंदिर व लक्ष्मीनरसिंह मंदिर. दोन्ही भग्नावस्थेंत आहेत.जर केशवमंदिराची नीट देखभाल व दुरुस्ती केली नाही तर त्याचीही तीच दशा होण्याची भिती आहे.

सोमनाथपूर
केशव मंदिर

अर्धा आशिर्वाद - अर्धा शाप

विदेह देशांतल्या कोदंडगिरी गावात कोदंडशेट नांवाचा एक व्यापारी राहात होता. तो इमानेइतबारे व्यापार करीत असे म्हणून गांवातले लोक त्याच्याकडे आदराने पाहात असत. तो आनंदाने जीवन कंठीत होता.

त्याला अरुणा ही एकुलती एक मुलगी. ती सुंदर आणि सुशील होती. मुलगा नसल्यामुलें कोदंडशेटची इच्छा होती कीं त्याच्या एका दूरच्या नातलगाचा मुलगा विनयशील याच्याशी आपल्या मुलीचा विवाह करून त्याला धरजांवई करावा. आपली इच्छा व्यक्त करून त्यावर विचार करण्यासाठी त्याने विनयशीलच्या वडिलांना तसा निरोप पाठवला.

विनयशीलच्या आईला हा प्रस्ताव पसंत पडला. तिने नवऱ्याला सांगितलं, - "कोदंडशेटना बहुतेक माहीत नसावं की व्यापारांत यंदा आपल्याला किती नुकसान आलंय आणि कर्जाच्या माराखाली आपण किती अडकलो आहोत ! आणि त्यामुळें तुम्ही विनयशीलला व्यापारासाठीं कुंतलद्वीपलासुद्धां पाठवणार आहात ते !

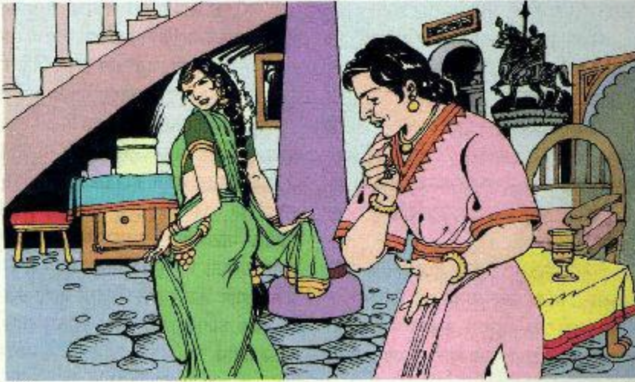
"जरी कुंतलद्वीपच्या राजाची परवानगी मिळाली असली आणि विनयशीलने जायची सारी तयारी केली असली, तरी मला वाटतं विनयला कुंतलद्वीपला न धाडतां कोदंडशेटच्या मुलीशी त्याचा विवाह करावा. त्याला हुंडा मिळेल त्यांत आपण कर्जफेड करून टाकूं. आणि व्यापारांत जे कांही मिळेल त्यांत आनंदाने गुजराण करूं, व शांततेने जीवन जगूं शकूं. विनयला दूरदेशीं एकटाच पाठवताना आपल्याला जी काळजी लागली असती, त्यातूनही आपण सुटून मोकळे होऊं. आणि कोण जाणे, देवाची कृपा असेल तर इथेंच आपल्या व्यापारांत फिरून चांगले दिवस येतील."

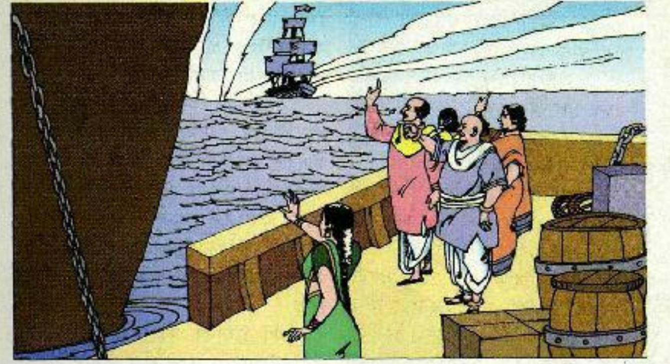
विनयशील आईचे बोल्णे ऐकत होता. त्याला घरजांवई बनण्यापेक्षां आपल्या कष्टाने धन कमावणें जास्त पसंत होते. त्याने आईला म्हटले, "पैशाच्या अडचणीमुळें घाबरून जाऊन तूं असं बोलते आहेस आई ! अडचणी वाईट नसतात, त्यांना भिऊन जाणं मात्र वाईट असतं."

"आपल्या घरांतली आर्थिक परिस्थिती त्या मंडळींना माहिती व्हावी असं मला वाटत नाही. खास करून ज्यांच्याशी आपले नातेसंबंध जुळणार आहेत निदान त्यांना तरी ! जर त्या कुटुंबातल्या मुलीशी माझं लग्न झालं नि मी घरजांवई म्हणून त्यांच्या घरीं राहिलो तर त्यांना खरी आर्थिक परिस्थिती निश्चितच कळेल.

मग त्यांना आपल्याबद्दल काय वाटेल? ते म्हणतील की कर्ज फेडण्यासाठींच आपण त्यांच्याशी संबंध जुळवला आहे. ते आपल्याकडे अनादराच्या नजरेने पाहतील. त्यांच्या मनांतून आपण उतरूं. आणि मला एखाद्या नोकराप्रमाणे त्या घरांत राहावं लागेल. माझ्या म्हणण्याचा अर्थ असा बिलकुल नाही कीं अरुणाशी मी विवाह करण्यास तयार नाही. माझी एवढीच इच्छा आहे की विवाहाच्या अगोदर आपणसुद्धां त्या घराण्याच्या प्रतिष्ठेला योग्य बनावे. कुंतलद्वीपच्या महाराजांकडून तिथें जाण्याचा परवाना मला मिळाला आहेच. तिथें आपल्या देशांतल्या वस्तू दुप्पट दराने विकल्या जातात. तिथं सोनं खूप स्वस्त मिळतं. दोन वर्षांत पैसा मिळवून पुष्कळ सोनं खरीदता येईल आणि आपणही पुन्हां त्यांच्यासारखेच धनवंत व प्रतिष्ठित होऊं शकूं, फक्त दोनच वर्षें वाट पहा आई. फक्त दोन वर्षें."

मुलाचे हे बोलणे ऐकून विनयशीलचे वडील फारच खुष आले. त्याच्या बोलण्याला दुजोरा देत ते पत्नीला म्हणाले. "आपल्या परिवारास व्यापारी बुद्धी वंशपरंपरागत मिळालेली आहे. विनयशीलमधे एका हुशार व्यापाऱ्याची झलक मला दिसते. संकटात असताना दीनदुःखी होऊन

कुणाच्या समोर वांकणं माझ्याही स्वभावांत नाही." नंतर त्यांनी विनयशीलला हांक मारून सांगितले, "तरीसुद्धां मुला, माझा एक सल्ला आहे. तूं अवश्य कुंतलद्वीपला जा. परंतु जाण्यापूर्वी कोदंडशेटना एकवार भेटण्यास मात्र अवश्य जा.'

विनयशील कोदंडशेटना भेटायला त्यांच्याकडे गेला. कोदंडशेटना जेव्हां कळलं की विनयशील व्यापार करण्यासाठी कुंतलद्वीपला जातोय, तेव्हा ते फारच आनंदित झाले. ते म्हणाले, "समुद्र पार करून दूरच्या एखाद्या देशांत जाऊन व्यापार करणं कठीण आणि जबाबदारीचं काम आहे. मला काळजी वाटते, पण तुझी जबरदस्त इच्छा पाहून तुला अडवणं हेदेखील उचित नाही.

"तूं तिथें पैसे मिळव वा ना मिळव, पण जर तूं दोन वर्षांत परत आलास तर माझ्या मुलीचा विवाह मी तुझ्याशीच लावून देईन."

विनयशील अरुणाला भेटला. अरुणाचे सौंदर्य व सुस्वभाव पाहिल्यावर त्याला ती फारच आवडली. त्याने अरुणाला सांगितलं, "तुला भेटल्यानंतर कुंतलद्वीपला जावेसेच वाटत नाही. मला वाटतं कीं तुझ्याशी लग्न करून इथेंच आपण राहावं. तुझ्या वडिलांना पण असंच वाटत होतं.

"पण तुझी काय इच्छा आहे?" जरा वेळ थांबून विनयशीलने तिला विचारले.

"कोदंडगिरी एक छोटेसे गांव आहे" थोडा वेळ विचार करून हंसतमुखाने अरुणा बोलूं लागली.

"इथें मोठ्या व्यापारास नि तुमच्या योग्यतेस व हुशारीस फारसा वाव मिळण्यासारखा नाही या ठिकाणीं! खरे धाडसी व्यापारी नव्या संधीचा शोध सतत करतात. माझी तर इच्छा आहे कीं, तुम्ही समुद्रपार नव्या देशांत जाऊन व्यापारांत खूप यश मिळवावे नि बडे व्यापारी बनावे ! देशविदेशी तुमच्या नांवाचा बोलबाला व्हावा. मला तुम्ही किती कमवाल याची फिकीर नाही,

पण विदेशांत व्यापार करून परतलेल्या एका यशस्वी व्यापाऱ्याची पत्नी म्हणवण्यांत मला जास्त आनंद आणि अभिमान वाटेल.

दोन वर्षांनंतर तुम्ही जेव्हां एक कुशल नि अनुभवी व्यापारी बनून परदेशांतून परत याल तेव्हां मला फारच आनंद वाटेल. तिथल्या अनुभवाची इथें तुम्हाला आणखी जास्त धन व नांव मिळवण्यास मदतच होईल.

कुंतलद्वीपच्या राजाचा परवानासुद्धां तुम्हाला मिळालेला आहे. या संधीचा योग्य उपयोग करायला हवा! सोनेरी भविष्यासाठीं सध्यां थोड्याशा सुखाचा त्याग करण्यांतच हुशारी आहे.''

विनयशील अरुणाला म्हणाला, ''आता मला कळलं कीं प्रत्येक पुरुषाच्या यशामागे एखाद्या स्त्रीची प्रेरणा आवश्यक होत असते.'' अरुणाच्या प्रेमपूर्वक शुभकामना व तिच्या व आपल्या मातापित्यांचा आशिर्वाद घेऊन विनयशील कुंतलद्वीपच्या प्रवासास निघाला.

कुंतलद्वीपमधें विनयशीलला व्यापारांत खूप यश मिळाले. त्याने दोन वर्षांत बरेच धन कमावले. कमाईचा मोठा हिस्सा तो आपल्या मातापित्यांना पाठवत होता त्यांतून ते कर्जफेड करीत एकीकडे व्यापार वाढवत होते. कुंतलद्वीपमधें विनयशीलला एक बुद्धिमान आणि प्रतिष्ठित व्यापारी म्हणून मान मिळायला लागला होता.

तेव्हां अचानक घडलेल्या एका घटनेने सर्वांच्या मनांत काळजीचे काहूर दाटले. कुंतलद्वीपच्या राजावर प्राणांतिक हल्ला केला गेला. सुदैवाने राजा वाचला, परंतु हत्येच्या प्रयत्नाबद्दल तपास करताना हल्लेखोर विदेह देशांत लपून बसल्याची बातमी लागली. त्याबरोबर कुंतलद्वीपच्या राजाने विदेह देशाच्या राजाला दूताकरवी निरोप दिला, ''तपासानंतर शाबित झालंय की माझ्यावर हल्ला करणारे कारस्थानी आपल्या देशांत लपले आहेत. आम्ही आपल्या देशाला मित्रदेश मानतो. एका मित्रदेशाच्या नात्याने आपण या गुन्हेगारांचा शोध करणें व त्यांना पकडून आमच्या देशाकडे पाठवणे हे आपले कर्तव्य ठरते.

या गंभीर मामल्यांत आपला पुरेपूर सहयोग जर मिळाला नाही तर आम्हाला असे समजावे लागेल कीं आपण मित्र नसून शत्रू आहात, आणि जाणूनबुजूनच आपण अपराध्यांना आश्रय दिला आहेत.''

त्यांना सूचना देताना शेवटीं असंही लिहीलं होतं, ''जर आपण तांतडीने कारवाई केली नाहीत

तर आमच्या राज्यांत व्यापार किंवा इतर काम करणारे आपल्या देशांतले नागरिक निर्दयपणे मारले जातील.''

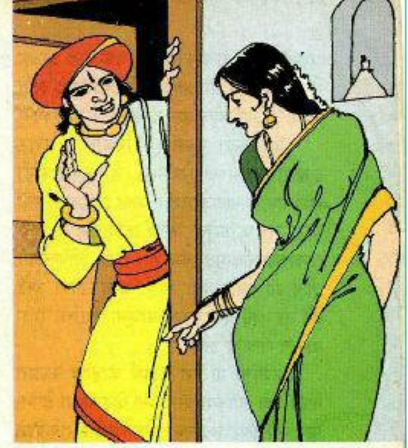
विदेहचा राजा हे पत्र वाचून फारच कष्टी झाला. त्याने ताबडतोब आपल्या गुप्तहेरांना बोलावून या आरोपांत किती खरेपणा आहे याचा शोध करण्यांस सांगितले. आणि जर हे सत्य असेल तर गुन्हेगारांना लवकर पकडावे. ते कितीही प्रतिष्ठित व्यक्ती कां असेनात असेही फर्मावले.

गुप्तचरांचे जाळें साऱ्या राज्यांत पसरले गेले. व अपराध्यांचा शोध सुरुं झाला. सर्व संशयास्पद व्यक्तींवर कडक नजर ठेवण्यांत आली. विनयशीलचे भावी सासरे देखील यापैकीं एक होते. त्यांच्या एका नातेवाईकाच्या घरीं लग्नाच्या प्रसंगी एक पुरोहित व एक कवी आले होते. त्यांना राहाण्यासाठीं त्यांनी आपल्या घरांतील एक खोली दिली होती.

पुरोहिताने भिंतीवरच्या एका खुंटीवर आपला सदरा अडकवला होता, तो काढताना एकदम फाटला. यावर कविने टिप्पणी केली, ''हाडं नाहीत, डोकें नाही, हात आहेत पण पाय नाहीत. फाटला तर काय झालं? घातल्यानंतर त्यांत जीव येईल.'' असं म्हणून कवी हंसायला लागला.

पुरोहित नाराज होऊन म्हणाला, ''आपली कविता बंद करा कविमहाराज! मी सुईदोरा घेऊन आत्ताच शिवून टाकीन.''

तेव्हां कवीची दृष्टी खिडकीबाहेर उभ्या असलेल्या अरुणावर पडली. त्याने तिला बोलावून सांगितले, ''मला एक आणून दे, ज्याला एक डोळा आहे पण तो कावळा नव्हे, बरोबर त्यालाही आण जो समुद्रासारखा वाढतो, आणि चंद्रासारखा लहान होतो. पण ना तो समुद्र आहे

ना चंद्र. जर हे दोघंही मिळाले तर पुरोहितांची अडचण निभावेल.''

असली विचित्र भाषा ऐकून अरुणा घाबरली. अरुणाच्या पित्याने ही गोष्ट ऐकली. त्यांनी कविला फटकारलं, ''असली फालतू बडबड करून मला संकटात लोटूं नकोस. सध्यां देशभर गुप्तहेर फिरत आहेत. जरी त्यांनी तुमची असली व विचित्र वटवट ऐकली तर आपल्या दोघांनाही तुरुंगात जावे लागेल.'' गुप्तहेर देशभर कां हिंडत आहेत व कुणाला शोधत आहेत याचा खुलासा देखील त्यांनी केला.

कोदंडशेटची घाबरगुंडी पाहून कवी हंसत सुटला आणि म्हणाला, ''माझ्या बोलण्यांत कांही एक रहस्य नाही. शेटजी, एकडोळावाली म्हणजे सुई, आणि वाढल्यावर कमी होणारा तो धागा! अलंकारिक भाषा वापरणें हा कवींचा स्वभाव

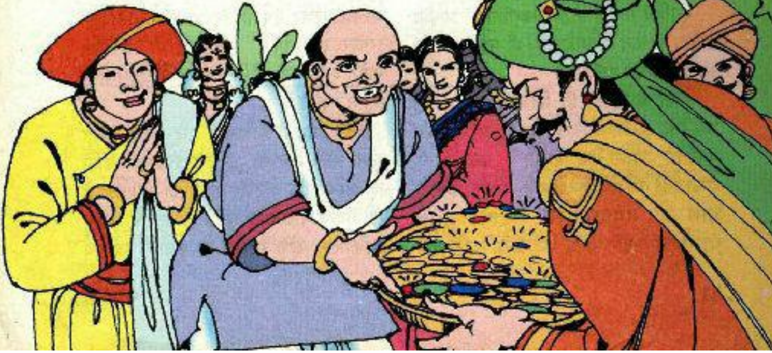
असतो. आपल्या घरांत आपण आम्हाला आश्रय दिलात याबद्दल मी आपल्याला आशीर्वाद देतो, आणि जो आपल्यला त्रास देईल त्याला माझे शाप!

''कविच्या मुखांतून निघालेले वचन ब्रह्मवाक्यासारखे असते. हे कारस्थानी लपण्यासाठी मंदिरासारख्या जागा शोधतात. मला वाटतं तसंच असेल. अर्धा आशिर्वाद व अर्धा शापाच्या नांवामुळे चमत्कार होतो. आपल्याला तोच आशिर्वाद देतो आहे. असा संकेत आहे कीं तो पक्षी व त्याच्या बाजूला पक्षांचा राजा मानला जाणारा आहे.''

शेटजींना यांतला गूढार्थ कांहीच कळला नाही. पण त्यांच्या घराजवळ हिंडणाऱ्या हेरांना मात्र कवीच्या शब्दांतून गुन्हेगारांबद्दल सांकेतिक माहिती मिळाली होती. त्यांनी कविच्या रहस्यपूर्ण वचनाचा अर्थ असा काढला की हल्लेखोर अशा एका मंदिरात लपले आहेत की ज्याची देवता पक्षांचा राजा गरुड, त्याचा स्वामी म्हणजे विष्णू आहे किंवा विष्णुचा दुसरा एखादा अवतार आहे.

हेरांनी कसून शोध करताना खरोखरच गांवात एक जुने देऊळ सांपडले. ते प्राचीन काळांत गरुडद्वारा प्रतिष्ठापित विष्णूचा अवतार जो नरसिंह भगवान, त्याचे देऊळ होते. त्या देवालयाची नीट छाननी केल्यावर कुंतलद्वीपच्या राजद्रोह्यांचा पत्ता लागला. राजाने त्या सर्वांना कैदेंत टाकले आणि त्यांना कुंतलद्वीपच्या राजाकडे धाडले. विनयशील आणि विदेह देशांतले इतर व्यापारी स्वदेशी सुखरूप परत आले. कोदंडशेटने आपली मुलगी अरुणा हिचा विनयशीलशी विवाह मोठ्या थाटाने साजरा केला, त्यांत महाराजही सहभागी झाले व नव्या दांपत्यास त्यांनी आशिर्वाद दिला. या समारंभात महाराजांनी त्या कवीलाही किंमती उपहार देऊन त्याचा सत्कार केला. कारण त्याच्या रहस्यमय शब्दांच्या संकेताच्या आधारे हेरांना कुंतलद्वीपच्या गुन्हेगारांना पकडता आले होते. आपला राजा व देश यांना एका मोठ्या संकटातून त्याने वाचवले होते.

दोन वर्षांच्या प्रतीक्षेनंतर, विवाह झाल्यावर विनयशील आपल्या व्यापारांतल्या यशाचं सारं श्रेय, अरुणाची प्रेरणा व प्रतीक्षा याला देत होता व स्वतःला भाग्यवान समजत होता. अरुणा आपला पती एक यशस्वी व प्रसिद्ध व्यापारी झाला आहे हे पाहून अभिमानाने व आनंदाने फुलली होती.

महाभारत

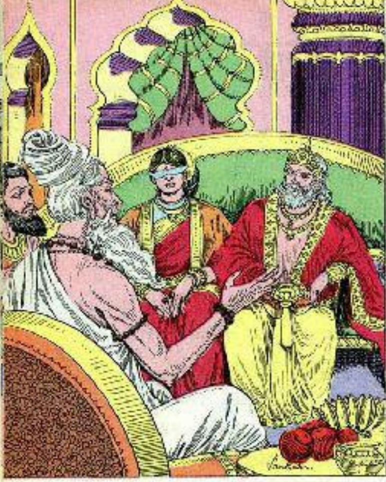
धृतराष्ट्राने आपला पुत्र दुर्योधन याला सावध करण्यासाठीं सांगितलं कीं युद्ध हे सर्वांनाच विनाशाकडे नेणारे आहे. कोणत्याही मार्गाने हा विनाश तूं रोखून धर. परंतु दुर्योधन कांही एक ऐकायला तयार नव्हता. तेव्हां सभेंत उपस्थित असलेल्या सर्व राजांना वाटलं की आता युद्ध हे निश्चित होणार, व ते टाळणं आता अशक्य आहे. ते सर्वजण युद्धाची तयारी करण्यासाठी एकामागून एक असे सभेतून उठून निघून गेले.

युद्धांत आपल्या मुलांचाच विजय होईल असें धृतराष्ट्राला वाटत होते. त्याने संजयला एकांतात बोलावून सांगितलं, ''संजय, तूं पांडव आणि कौरवांचे बळ व पराक्रम याबद्दल सर्व कांही जाणतोस. तेव्हां पांडवांच्या पक्षांत असणाऱ्या राजांपैकी कोण राजे उत्साह दर्शवित होते व कोणते राजे उदास होते ते तूं मला सांग.''

संजय म्हणाला, ''राजन, मी आपल्याला एकांतात कांहीही सांगणार नाही. माझे बोलणे ऐकल्यानंतर आपल्या मनांतली ईर्षा जागृत राहील. तेव्हां जर आपण महर्षी व्यास व गांधारी यांना इथें बोलावलं तर ते ठीक होईल.'' त्यांच्या समक्ष मी आपल्याला सर्व कांही सांगेन.

धृतराष्ट्राने व्यास व गांधारी यांस बोलावणे पाठवलं. त्यांच्यादेखत संजयने धृतराष्ट्राला उद्देशून सांगितलं, ''राजन्, कृष्ण व अर्जुन अवतारी पुरुष आहेत, महावीर आहेत. तिन्ही लोकांतले सर्व योद्धे त्यांच्याविरुद्ध उभे राहिले, तरीदेखील कृष्णाला ते पराजित करूं शकणार नाहीत. अशा महान पुरुषाने, कृष्णाने आपल्या पुत्रांचा विनाश करण्याचा निश्चय केलेला आहे.''

"संजय, हे रहस्य तुला कसं ठाऊक? मला हे कां उमजलं नाही?" धृतराष्ट्राने विचारलं.

"राजन्, आपण विद्याविहीन आहात. आपले मन कलुषित झाले आहे, तामसी विचारांनी भरले आहे भरलेले आहे त्यामुळें आपण कृष्णाची शक्ती ओळखूं शकला नाहीत. विद्येमुळेच मी कृष्णाची महानता पूर्णपणे ओळखली आहे." संजयने निःसंकोचपणें व निर्भयपणे उत्तर दिले.

व्यासांनी धृतराष्ट्राला सांगितलं, "कृष्णाचा तुझ्यावर लोभ आहे. संजयला कृष्णाविषयी संपूर्ण माहिती आहे. संजयच्या म्हणण्याप्रमाणें तूं वागलास तर तुझा लाभ होईल. व राज्याची हानी होणार नाही."

उपप्लाव्यहून संजय हस्तिनापुरला परत गेल्यानंतर धर्मराज कृष्णाला म्हणाला, "कृष्णा, या संकटकाळीं केवळ मित्रच आम्हाला मदत करुं शकतात. आणि तुझ्याशिवाय आमचा दुसरा कोण मित्र असूं शकेल? तुझ्या भरवंशावरच आम्ही कौरवांचा नाश करण्याचा संकल्प केला आहे. कांहीही होवो, तू आमचा त्राता आहेस. आमच्या रक्षणाचा भार आता तुझ्यावर आहे."

"तुला जे कांही सांगायचंय ते निश्चिंत मनाने सांग, "श्रीकृष्णाने आश्वासन देत सांगितले.

तेव्हां धर्मराज म्हणाला, "सभेंत संजय जे कांही बोलला ते तूं ऐकलंस. त्याने धृतराष्ट्राचेच विचार पुन्हां एकदां सांगितले. धृतराष्ट्र आम्हाला राज्य दिल्यावाचूनच शांतीची बोलणी करत आहेत. त्यांच्यावर विश्वास ठेवल्यामुळें आम्ही कठोर वनवास भोगला. मातोश्री व आमचे हितचिंतक यांना मी कांही एक सुख देऊं शकलो नाही. धृतराष्ट्राने दुर्योधनाच्या बोलण्याला संमती दिली. दुर्योधनाला जे कांही हवं त्याप्रमाणेच ते वागतील.

मी तर फक्त पांच गांवे आम्हाला दिलीत तरी युद्ध होणार नाही इतकं सांगून पाहिलं. पण दुर्योधन त्यालाही तयार नाही|

दारिद्र्यापेक्षां मृत्यू परवडला. आम्ही क्षत्रिय-धर्माचा त्यागही करुं शकत नाही किंवा दुसरी इतर वृत्तीही स्वीकारुं शकत नाही. म्हणून आमच्या शांतिप्रयत्नाच्या व्यतिरिक्त जरी आम्हाला दोषी ठरवण्यांत आलं तरी न्यायासाठीं आम्हाला युद्ध हे करावेच लागेल.

"आता तुम्हीच सांगावे कृष्णा, आपण कोणता मार्ग धरायचा? असल्या परिस्थितीत आमचं कर्तव्य कोणतं असायला हवं?"

श्रीकृष्ण लक्षपूर्वक धर्मराजाची व्यथा ऐकत होते. ते गंभीर स्वरांत म्हणाले, "राजन, माझ्या दृष्टीने पांडव व कौरव सारखेच आहेत. दोन्ही पक्षांचे हित लक्षांत घेऊन मी कौरवांशी बोलणीं करीन व आपला हेतू साध्य करण्याचा भरघोस प्रयत्न करीन - या पुण्यकार्यांत जर मला यश मिळाले तर युद्धाची आपत्ती येणार नाही व अनेक निर्दोष लोकांना मी काळाच्या दाढेतून वाचवूं शकेन, व ह्या चांगल्या गोष्टीचे श्रेयदेखील मला मिळेल."

"परंतु दुष्ट दुर्योधन तुमची कल्पना कधीही मानणार नाही. त्याच्याबरोबर असलेले सर्व राजे त्याच्या होला हो करीत असतात. सत्याची बाजू धरुन तुम्हाला समर्थन देण्याचे साहस त्या राजांपैकीं कुणाच्यांतच नाही. त्यांच्या वागण्याचा किंवा बोलण्याचा तुम्हाला यत्किंचित जरी त्रास झाला तरी मला ते असह्य होईल" खिन्न मनाने धर्मराज उत्तरले.

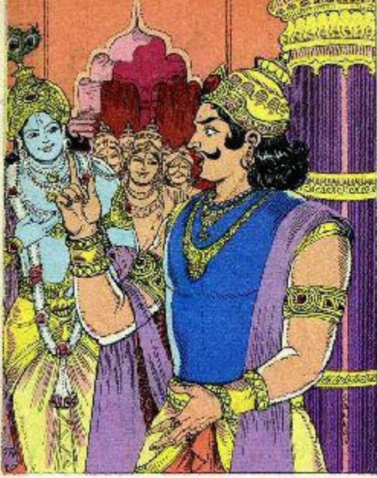
श्रीकृष्णाने निर्धाराने सांगितले, "धर्मराज, मी दुर्योधनाला चांगलाच ओळखून आहे. त्याच्या पक्षांतल्या इतर राजांना माझा विचार काय आहे ते सर्वस्वी ठाऊक आहे. माझ्याशी लढण्याचे किंवा माझा अपमान करण्याचे साहस त्यांच्यात नाही. त्यांतून कुणी जर तसा विचार केलाच तर मी त्याचा सर्वनाश करेन.

पण ते अपमान करतील या भीतीने हा शांतीचा अंतिम प्रयत्न जर मी केला नाही तर लोक मला दूषण देतील. माझ्यावर शिंतोडे उडवतील त्यासाठीं, ती मंडळी माझ्याशी कशी कां वागेनात, माझे तिथें जाणें अत्यावश्यक आहे."

श्रीकृष्णाचा दृढनिश्चय पाहून धर्मराज शांत झाले व म्हणाले, "कृष्णा, मी तुला थांबवण्याच्या विचाराने म्हटलं नव्हतं. तुम्ही सांगितलेल्या मार्गावरुनच जाण्याची आम्हा सर्वांची इच्छा आहे. तू हस्तिनापुरला अवश्य जा व शांतीचा हा अंतिम प्रयत्नही करुन पहा. जरूर वाटल्यास कठोरपणे व्यवहार करण्यास संकोच करुं नकोस."

श्रीकृष्णाने समजावणीच्या सुरांत सांगितलं, "धर्मराज, तूं तर धर्माचा आश्रय घेतो आहेस, परंतु दुर्योधन हा अधर्माचा अवतार आहे. क्षत्रिय धर्मानुसार धर्माचे रक्षण करण्यासाठींच युद्ध करायचे असते. जिंकूं किंवा मरुं याचा विचार न करता आता आपण युद्धासाठीं सज्ज असायला हवं. क्षत्रिय कधी भिक्षा मागत नाही. पण आपल्या

योग्य अधिकारासाठी आपल्या स्वाभाविक प्रवृत्तीचा उपयोग करतो.

जोपर्यंत तुम्ही त्यांच्याबद्दल सहानुभूति दाखवत आहात, तोपर्यंत ते तुमच्याशी दुष्टपणाच करीत राहतील. आणि तुमच्या राज्यावर अधिकार गाजवत राहातील. कारण हीच त्यांची आसुरी प्रवृत्ती आहे.'' श्रीकृष्ण बोलत राहिले.

''त्यांनी आजपर्यंत इतके अधर्माने आचरण केले. तुमच्यावर अन्याय केला, त्याविषयी त्यांच्या मनांत पश्चात्तापाची यत्किंचित देखील भावना नाही. ते आपला शांतीचा प्रस्ताव धुडकावतील हे मला निश्चित माहित आहे. आणि तुम्हीही अशा भ्रमांत राहूं नका कीं धृतराष्ट्र किंवा भीष्म पितामह शांतीच्या बाजूने किंवा तुमच्या हिताचा विचार करतील म्हणून ! त्यांच्याबद्दल तुमच्या मनांतली आदरयुक्त भक्ती अस्थानी आहे. त्यांचे तुमच्यावर प्रेम असले तरी धृतराष्ट्र पुत्रमोहाने योग्य निर्णय घेणार नाही व भीष्म पितामह हस्तिनापूरच्या राज्याशी वचनबद्ध आहेत. त्यांच्याकडून कांहीही मार्गदर्शन होणार नाही.

कौरवसभेंत मी त्यांच्या साऱ्या दुष्कृत्यांचा पाढा वाचीन आणि तुमच्या धर्मपरायणतेवर जोर देईन. शांतीसाठी लागतील ते सारे प्रयत्न मी करीन आणि तुमचे हितही ध्यानांत ठेवीन. तरीही सध्याची परिस्थिती पाहून मला वाटतं कीं युद्ध अटळ आहे. जोपर्यंत दुर्योधन जिवंत आहे तोपर्यंत तुम्हाला राज्य मिळणार नाही. म्हणून आता युद्धाच्या तयारीला सुरवात करा.''

तेव्हां भीमानेही श्रीकृष्णास नरमाईच्या सुरांत म्हटले, ''कौरवसभेंत तुमचे जाणे आणि शांतीसाठी प्रयत्न करणें निश्चितच आवश्यक आहे. सर्वांच्या समक्ष दुर्योधनाला समजावून सांगा. त्या राक्षसाची समजूत पटवणें जरी अशक्य असले तरी त्याच्याशी प्रेमाने आणि मैत्रीपूर्ण स्वरांत तुम्ही बोलावे. आमच्या वंशावर विनाशाची सावली पडणार नाही हे तुम्ही पहावे. धर्मराज किंवा अर्जुन यांना, आणि मलाही युद्ध करण्याची मुळीच हौस नाही. युद्ध होऊं नये हीच आम्हा सर्वांची प्रार्थना आहे.''

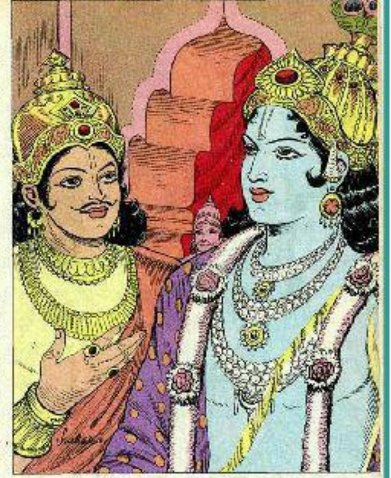
आजपर्यंत भीमाने कौरवांबद्दल बोलताना इतका प्रेमळपणा कधी दाखवला नव्हता. किंवा शांतीच्या बाबतीत देखील इतके औदार्य दाखवले नव्हते. भीमाचे बोलणें ऐकून श्रीकृष्ण कांहीसा

निराश झाला. भीमाच्या बोलण्यांत दुष्ट कौरवांकडून झालेल्या अपमानाबद्दल तिरस्कार अथवा सूडाची भावना यत्किंचित दिसली नाही. म्हणून भीमाच्या मनांत युद्धाचे विचार भडकवण्याच्या उद्देशाने श्रीकृष्ण म्हणाला.

''भीमा, आज तूं फारच शांत दिसतो आहेस रे ! तूं तर सदा लढायला उतावळा असायचास. धृतराष्ट्राच्या मुलांचा वध करण्याचा तुझा संकल्प तूं विसरलास की काय? दुर्योधनाला ठार मारण्याचे तुझे स्वप्न कुठे गेले? युद्धाची वेळ आलेली नव्हती तेव्हां देखील युद्धाच्या कल्पनेने तुला जेवणाची किंवा झोपेची शुद्ध नरायची, आणि आज तूं शांतीची भीक मागतो आहेस? त्यांच्या पराक्रमाची व ताकदीची तुला भिती तर वाटत नाही ना? आणि त्यासाठी शांतीची इच्छा धरतो आहेस कां? भीम असं बोलूं शकतो यावर माझा खरोखरच विश्वास बसत नाही.

''हा भेकडपणा तुला शोभत नाही भीमा ! तुझ्या अचाट पराक्रमाचा व प्रचंड ताकदीचा तुला विसर पडलाय कीं काय? साऱ्या पृथ्वीवरचा कुणीही महाबली तुझ्या शौर्यापुढें टिकाव धरुं शकणार नाही. तूं कितीतरी मोठमोठी कामें करुन तुझं जीवन कृतकृत्य केलं आहेस. दुसऱ्याने दिलेलं दान स्वीकारण्यापेक्षां, तुझ्यासारखा महावीर योद्धा आपल्या बाहुबळावर मिळवलेलं राज्य चालवणं पसंत करेल.''

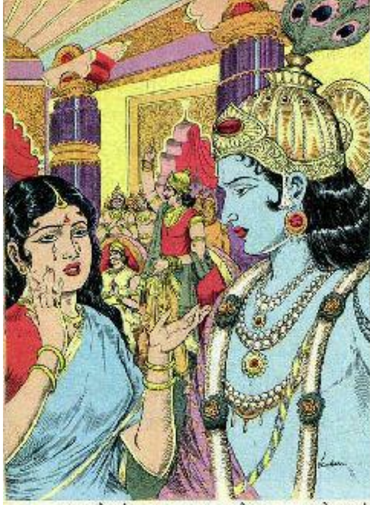
श्रीकृष्णाचे बोल ऐकून भीमाचे बाहू स्फुरण पावूं लागले. त्याच्या मनांतली युद्धाची निद्रिस्त भावना चेतवली गेली. तो जरा रागावून म्हणाला, ''कृष्णा, तुझा गैरसमज झालाय. तूं तर मला

इतक्या जवळून ओळखतो आहेस. तरीसुद्धां माझ्या बाबतीत तूं असं म्हणालास? मला माझ्या अचाट शक्तीसामर्थ्यावर जरूर विश्वास आहे. माझ्या हातात सांपडलेला शत्रू, तो कितीही बलदंड असला तरी, तो जिवंत राहूं शकणार नाही. युद्ध होईल ना त्यावेळेला माझा पराक्रम, शौर्य, माझे बळ तेव्हां बघशीलच. मी कोणालाही भीत नाही - मग तो देव असो, दानव असो किंवा यक्ष, किन्नर असो !

''मी फक्त भरतवंशाला सर्वनाशापासून वांचवण्यासाठी शांतीचा प्रस्ताव मांडण्याची इच्छा दाखवली.''

श्रीकृष्णाने मंदस्मित करत म्हटले, ''भीमा, मी तुला कोणत्याही प्रकारें क्षुद्र लेखण्यासाठीं बोललो नाही. तुझ्या शक्तिसामर्थ्याची मला

तुझ्यापेक्षां जास्त जाण आहे. युद्ध करावे असं मलाही वाटत नाही. तेव्हां तुमचे हित लक्षांत ठेवूनच मी शांतीसाठी आटोकाट प्रयत्न करणार आहे. जर माझा शांतीचा प्रयत्न असफल झाला तर मात्र युद्ध निश्चित होईल. अशा परिस्थितींत युद्धाचा सारा भार तुझ्या खांद्यावर राहील. तुला युद्धासाठी तयार करण्याच्या हेतूने मी हे सर्व बोललो. नाहीतर बोललो नसतो."

त्यावर अर्जुन आपला मनोदय व्यक्त करताना श्रीकृष्णास म्हणाला, "ज्येष्ठबंधू धर्मराजांनी आपला विचार सांगितलेलाच आहे. मला त्याबद्दल आणखी कांही वेगळं सांगायचं नाही. मी तुझ्याशी प्रत्येक बाबतीत सहमत आहे. तू सांगशील तसंच आम्ही सर्वजण करूं. तूं जे ठरवशील किंवा करशील, ते आमच्या हिताचंच असेल असा आमचा गाढ विश्वास आहे. जरी त्यासाठी त्यांचा विनाश आवश्यक ठरला तरी आम्ही तेसुद्धां करूं. आमचे हित कशामधें आहे याचा निर्णय कृष्णा, तुलाच करायचा आहे."

अर्जुनाच्या बोलण्याला अनुमोदन देत नकुल म्हणाला, "कृष्णा, परिस्थितीनुसार तुला उचित वाटेल तसंच तूं करावेस."

सहदेवाने युद्धाला दुजोरा देत म्हटले, "जरी कौरवांना युद्ध नको असेल तरीही युद्धासाठी त्यांना प्रवृत्त करावे."

सात्यकीनेही सहदेवाला पाठिंबा दिला. इतका वेळ गंभीर व गप्प बसलेली द्रौपदी आता पुढे आली. सर्वांनी आपापला विचार कृष्णाला सांगितला होता. डोळे पुसून द्रौपदीने दुःखी व क्रोधित स्वरांत सांगितलं, "धर्मराजांनी शांती राहावी म्हणून केवळ पांच गांवें मागितली होती, पण दुर्योधनाने तीदेखील दिली नाहीत. आता आम्हाला पूर्ण राज्य हवंय. हे त्यांना जाऊन सांग. तेव्हांच शांती होऊं शकेल. माझ्या दृष्टीकोनांतून हाच धर्म आणि सत्याचा मार्ग आहे. दुष्ट कौरवांचा नाश करण्यास पांडव समर्थ आहेत. आणि जेव्हां तूं आमच्या पक्षांत आहेस तेव्हां भीती कसली?

"दुर्योधनाने माझा अत्यंत वाईट तऱ्हेने अपमान केलाय तरीदेखील अजून तो जिवंत आहे. माझे पांच महावीर पती असूनदेखील, ज्या अपवित्र हातांनी दुःशासनाने माझे केस पकडून मला खेचले होते, ते हात जोपर्यंत छाटले जात नाहीत तोपर्यंत मी शांत रहाणार नाही. तोपर्यंत माझे हृदय सूडाच्या कल्पनेने धगधगत राहील.

जर त्यांनी तहाची गोष्ट काढली, तर या प्रसंगाची त्यांना पुन्हां एकदा आठवण करून द्यायला विसरूं नकोस."

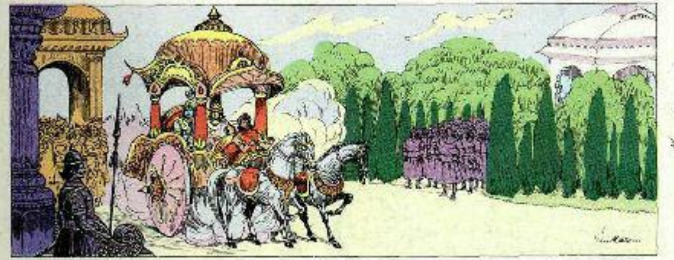
श्रीकृष्णाने सर्वांचे बोलणे लक्षपूर्वक ऐकले होते. जेव्हां सर्वांनी आपापले मत प्रकट केले, तेव्हां श्रीकृष्ण तहाची बोलणी करण्यासाठी जाण्यास तयार झाले. निघण्यापूर्वी सात्यकीला म्हणाले, "शंख, चक्र, गदा व इतर कांही शस्त्रे रथांत ठेवून दे. दुर्योधन दुष्ट आहे, आणि त्याच्यापेक्षां जास्त दुष्ट आहेत शकुनि व कर्ण! आपण जरी कितीही बलवान असलो तरी शत्रुपक्षाची शक्ती कधी कमी समजूं नये."

कोणत्याही अनपेक्षित प्रतिक्रियेसाठी आपण सदैव सज्ज राहिलं पाहिजे. आपल्या अपेक्षेनुसार शत्रू सहसा वागत नाही. आणि त्याच्या कुठल्याही खेळीला आपण पोरखेळ समजता कामा नये.

श्रीकृष्ण व सात्यकी रथांत बसून निघाले. पांडव, चेकितान, धृष्टकेतू, द्रुपद, काशिराज, धृष्टद्युम्न, विराट इत्यादि राजे थोड्या अंतरापर्यंत त्यांना पोंचवण्यास गेले.

निरोप देताना धर्मराजाने श्रीकृष्णाला आलिंगन दिले आणि म्हटले, "कुंतीमातेची विचारपूस करून ये. त्यांनी आम्हाला फार लाडाकोडांत वाढवलंय. आमच्यामुळें मातेला खूप कष्ट भोगावे लागत आहेत. आम्हा सर्वांतर्फे तिला भेटून तिला आश्वासन द्यावे. आम्हीही मातेचे दर्शन घेण्यास उत्सुक आहोत. तिच्या आशिर्वादामुळेंच आम्ही अद्याप सुखरूप आहोत. तिला आम्हा सर्वांचे प्रणाम सांगावेत. धृतराष्ट्र, भीष्म, द्रोण, कृपाचार्य, बाह्लिक, सोमदत्त वगैरे सर्व वडील मंडळींस आमचे प्रणाम विदुरकाकांस माझे सप्रेम नमस्कार सांगावे" श्रीकृष्णास निरोप देऊन सर्वजण परतले.

त्या रात्री श्रीकृष्णाने वृकस्थल गांवात विश्रांति घेतली. गांवातल्या प्रमुख नागरिकांनी त्याचे उचित स्वागत केले. श्रीकृष्णानेदेखील आपल्या अतिथीगृहांत या सर्वांची आस्थेने भेट घेतली.

दंबोध्भव

दंबोध्भव एक हुशार राजा होता. त्याचे राज्य धनवान व ऐश्वर्यसंपन्न होते. तो धर्मपरायण असून अतिशय चांगल्या तऱ्हेने राज्यकारभार चालवीत होता. फक्त त्याचा स्वभाव जास्त अहंकारी व अति महत्त्वाकांक्षी होता.

सगळ्या नागरिकांनी त्याला सर्वश्रेष्ठ राजा व एक महान पुरुष मानून त्याचा गुणगौरव करावा अशी त्यांची आत्यंतिक इच्छा होती. ही भावना दिवसेंदिवस वाढत चालली होती. सिंहासनावर बसल्यानंतर तो रोज प्रश्न विचारीत असे, "मित्रांनो, सेनाधिकाऱ्यांनो राजप्रतिनिधींनो, माझ्यापेक्षां अधिक श्रेष्ठ, बलवान व महान व्यक्ती या पृथ्वीतलावर आहे का ते सांगा !"

राजाचा राग ओढवून घेण्याची कुणाचीच इच्छा नसे. सर्वजण मोठ्या आवाजांत म्हणत, "नाही प्रभो ! कुणीही नाही. आपली बरोबरी करणारा राजा या धरतीवर नाहीच नाही."

हे ऐकून राजा आनंदाने अतिप्रसन्न होत असे. कांही दिवसानंतर राजाला भेटायला एक मुनी आला. राजाने मुनींना तोच प्रश्न विचारला. मुनीवर्यांनी निर्भयपणे, संकोच न बाळगता सांगितले "हो राजन, जरूर आहेत! एकच नाही, दोघेजण आहेत." "कोण आहेत ते? आणि राहातात तरी कुठे?" राजाने आश्चर्यचकित होऊन विचारले. "ते नर-नारायण आहेत. ते गंधमादनपर्वताच्या शिखरावर राहातात आणि जगांतल्या सर्व मानवांमधें ते श्रेष्ठ आहेत." एवढं बोलून मुनी निघून गेले.

मुनीच्या उत्तरामुळें राजा संतापला व आपली सेना बरोबर घेऊन गंधमादन पर्वताकडे चालूं लागला. तिथें पोंचल्यानंतर पाहिलं तर दुर्बल दिसणारे दोन मुनी शिखरावर बसलेले होते व तपस्येत मग्न होते.

त्यांना पाहून दंबोध्भव फारच निराश झाला. परंतु इतक्या दूरवर आला होता, तेव्हां निमूटपणे परत जाणेही त्याला सुचेना. त्याने त्या मुनींना मोठ्याने हांक मारली, पण मुनींनी डोळे उघडले नाहीत. ते शांत, ध्यानमग्न होते. राजाने त्यांची तपस्याभंग करण्याचे प्रयत्न केले, पण ते दोघे शांत होते. शेवटी चिडून राजा त्यांना वाईट शब्द बोलूं लागला.

तेव्हां मात्र एका मुनींनी डोळे उघडले. त्यांनी जवळच पडलेली गवताची एक लहानशी काडी घेतली, तिचे चार भाग करून राजाच्या सैनिकांच्या दिशेने भिरकावले. दुसऱ्याच क्षणीं सर्व सैनिक आंधळे झाले व त्यांचे स्वरूपही विकृत दिसूं लागले.

दंबोध्भवाला लगेच कळून चुकले कीं मुनीवर्यांच्या तपोबळ व आध्यात्मिक शक्तीपुढें त्याचे सैनिकबळ क्षुद्र ठरले होते. त्याचा उन्मत्तपणा क्षणार्धातच वितळला. आपल्या अपराधाची क्षमा मागून त्याने नर-नारायणांच्या, पायांशी लोटांगण घातले. मुनीवर्यांनी त्याला क्षमा केली व राजाला सदुपदेश केला, "प्रजेवर प्रेमभाव राहूं दे. अहंकारावर ताबा ठेवलास तरच तूं खरोखर श्रेष्ठ राजा मानला जाशील."

आपल्या राज्यांत परतल्यानंतर दंबोध्भवाने प्रजेवर प्रेमभाव ठेवून राज्याची सेवा केली आणि सुखाने व शांतीने आपले जीवन व्यतीत केले.

जे इंग्रजांशी लढले ८

राणी चेन्नम्मा

◆ वर्णन : मीरा उग्र
◆ चित्र : गौतम सेन

कित्तूर हे भारताच्या नैऋत्येला एक छोटं परंतु समृद्ध राज्य होतं.

धारवाडमध्ये राहणाऱ्या इंग्लिश पोलिटिकल अेजंट थॅकरेने राजाच्या दत्तकपुत्राला गादीचा वारस मानण्यास नकार दिला.

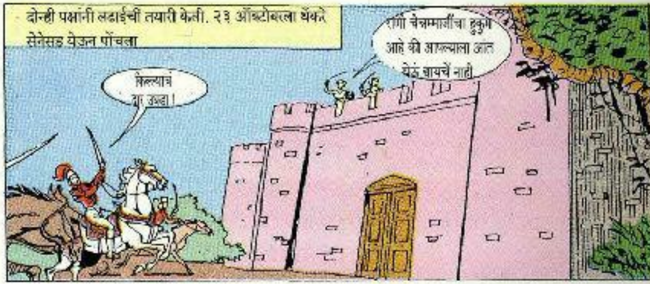
कित्तूरचा राजा शिवलिंग रुद्र सर्जाचा १८२६ मध्ये मृत्यू झाला. मरतेसमयी त्याने आपल्या लहान दत्तक पुत्राला आपली सावत्र आई चेन्नम्मा हिच्या हवाली केले.

काही दिवसानंतर -

दोन्ही पक्षांनी लढाईची तयारी केली. २३ ऑक्टोबरला थॅकरे सेनेसह येऊन पोचला
किल्ल्यांत या उघडा!
राणी चेन्नम्मांचा हुकूम आहे की आपल्याला आंत येऊं द्यायचें नाही.

आपल्या राणीला सांगा की वीस मिनिटांच्या आंत तुम्ही शरण या, नाहीतर गोळीबार होईल.
सर्वजण श्वास रोखून राणीच्या उत्तराची वाट पहात होते. वीस मिनिटांची मुदत पूर्ण व्हायला आली होती तोच
पुढे चला
धावा पळा!

अचानक झालेल्या हल्ल्याने इंग्रज बावरले
या दुष्टांनी....
आह!
इंग्रजांना धूळ चारली गेली. शेवटी ठरलेल्यांत थॅकरेही होता.

परंतु चेन्नम्माला ठाऊक होतं की पुढची लढाई अटळ आहे.
जास्त सैनिक भरती करा. कोल्हापूरच्या राजाच्याकडे मदतीसाठी संदेश पाठवा.
राणीच्या दूतांना इंग्रजांनी कोल्हापूरच्या रस्त्यांत पकडून नेलं.

परंतु प्रजाजन आपल्या राणीच्या मदतीस आले.
तरुण काय, वृद्ध काय, आपल्या बाजूने लढायला सगळे आले आहेत राणीसाहेब!
हे रायण्णा, संगोली गांवचे चौकीदार.
या, या, रायण्णा! आपल्यासारख्यांची आम्हाला गरज आहे.

१ डिसेंबरला कर्नल मॅक्लॉइडने २५,००० सैनिक व तोफांसह किल्ल्याला वेढा घातला.
किल्ला मजबूत आहे आणि लोक कडवे लढवय्ये आहेत. पण किल्ल्यांतलाच कुणीतरी आपल्या मदतीला येईल.
दोन दिवसानंतर इंग्रजांनी किल्ल्यावर गोळीबार सुरू केला.
BOOM!
धांम!

गिधाडछाप नाकाची जादुगारीण

ललिता भरव्दाजची एकुलती एक मुलगी होती. ललिताला नरहरी आवडत असे ही गोष्ट सर्वांना माहिती होती.

ललिताला बारावे वर्ष लागले तेव्हां भरद्वाज व्यापारासाठी शहरांत आला. कांही वर्षांतच तो लखपती बनला होता आणि शहरांतला एक प्रतिष्ठित व्यापारी झाला.

नरहरी गांवातल्या शेतकऱ्याचा मुलगा होता. आता भरद्वाजाला आपल्या मुलीचे लग्न शेतकऱ्याशी व्हावे हे पसंत नव्हते, पण ललिता इतर कुणाशीही लग्न करायला तयार नव्हती. भरद्वाजने ललिताला खूप समजावलं, पण ललिता हट्टून बसली. ललिताच्या आईने देखील ललिताचा विवाह नरहरीशी व्हावा म्हणून आपल्या पतीला विनंती केली.

लग्नाच्याबद्दल बोलणीं करण्यासाठी भरद्वाज आपल्या गांवी गेला. परत आल्यानंतर तो ललिताला रागाने म्हणाला, ''नरहरीला तूं विसरून जा. आता त्याच्याशी तुझं लग्न कधीच होऊं शकणार नाही.'' पित्याचे बोलणें ऐकून ललिता खूप उदास झाली.

ललिताची आईदेखील काळजींत पडली. तिने आपल्या पतीला विचारलं, ''काय झालंय ते नीट सांगत कां नाही तुम्ही?'' भरव्दाजने सांगितलं, ''दोन महिन्यांपूर्वी नरहरी घर सोडून गेला आहे. नुकतंच कळलंय कीं तो गांवाच्या पूर्वेला असलेल्या जंगलात एका तलावाच्या किनारी, एका लहानशा झोंपडीत राहात आहे. तो घरांतल्या मंडळींना देखील भेटत नाही, त्यांच्याशी बोलत नाही; सगळेजण म्हणतात कीं त्याने संन्यास घेतला आहे. अशा संन्याशाला मी करा माझी मुलगी देईन?'' ''असं असलं तर आपण आपल्या मुलीचं लग्न त्याच्याशी कधीच करून देणार नाही.'' पत्नीनेदेखील भरद्वाजची री ओढली.

तिने मुलीला समजावलं, ''तुझे वडील बरोबर सांगत आहेत. नरहरीला तूं विसरून जा. त्याला निश्चित कांहीतरी झालंय. नाहीतर आईवडिलांना सोडून तो जंगलात कशाला राहील? सर्वांशी अबोला कां धरील? तूं त्याला विसरून जा. हट्टाने जर त्याच्याशी लग्न केलंस तर तुझं आयुष्य बरबाद होईल. मी आई आहे तुझी! तुला मी दुःखी पाहूं शकणार नाही.''

आईचे बोलणें ऐकून ललिता रडायला लागली. रात्रभर तिला झोंप लागली नाही. ती विचार करूं लागली की त्याने घर कां सोडलं असेल? खरोखरीच त्याच्या मनांत संसाराबद्दल वैराग्य उत्पन्न झालं असेल कां? कीं माझ्याकडून निराशा झाली म्हणून त्याने हा निश्चय केला आहे? किंवा एखाद्या संकटात फसून गेल्यामुळें त्याने हा निर्णय कदाचित घेतला असेल. तिने मनांत विचार केला कीं नरहरीला भेटल्यावरच खरं काय ते कळेल.

त्या रात्रीनंतर, पहांटे तिचे आईवडील झोंपेत असतानाच, ललिता आपला जीव धोक्यांत घालून, नरहरीला भेटण्यास एकटीच निघाली. गांवाबाहेर जंगलात त्याची झोंपडी शोधताशोधता संध्याकाळ झाली. त्यावेळेस नरहरी तलावाच्या कांठी बसला होता.

ललिताला बघून तो स्तंभित झाला. त्याच्याजवळ बसत ती म्हणाली, "हा अवेळीं अरण्यवास कशासाठी? संन्याशाचं जीवन जगायचं व्रत तुम्ही घेतलं आहेत कां? कीं कोणावर रुसून, रागावून हा निर्णय घेतला आहेत?"

तिच्या प्रश्नांना उत्तर न देताच नाराजीने नरहरी म्हणाला, "तूं इथें कां आलीस? तीसुद्धां एकटी?"

"आपल्या लग्नासंबंधी बोलायला !" न घाबरता, न कचरता निर्भयपणें ललिताने उत्तर दिले.

"लग्नाची गोष्टच काढूं नकोस आणि ताबडतोब इथून निघून जा." नरहरीने जास्तच रागावून तिला सांगितले.

"नाही जाणार. कारण समजल्यानंतरच इथून जाईन. तुम्ही मला सांगितलंच पाहिजे कीं घर सोडून इथें अरण्यांत कां राहात आहात?" ललितेच्या स्वरांत निग्रह होता.

"कोणत्याही परिस्थितींत मी तुला कारण सांगणार नाही. आणि आपलं हित पाहाणार असशील तर ताबडतोब इथून निघून परत जा." रागीट स्वरांत बोलताबोलता तो झटकन उठून झोंपडीत गेला व त्याने आंतून दरवाजा बंद केला.

अगतिक होऊन ललिता रडतरडत परतीच्या वाटेला लागली. सूर्यास्त होऊन गेला होता. अंधार पडूं लागला होता. थोड्याच वेळांत भयानक काळोखी रात्र साऱ्या धरतीवर पसरली असती. तिचे मन विदीर्ण झाले होते.

"हीच कां माझ्या उरलेल्या आयुष्याची कहाणी?" तिने तारे दिसतील म्हणून आकाशाकडे पाहिले, पण राक्षसी ढगांनी त्यांना झांकून टाकले होते.

लौकरच वादळी वाऱ्यांच्या आवाजाने जंगल अस्वस्थ झाले. हरीण व इतर वन्य पशु भयभीत होऊन आसऱ्यासाठी इकडेतिकडे पळूं लागले. विजा चमकूं लागल्या आणि ढगांच्या गर्जनेबरोबर पाऊस सुरुं झाला. एकदां ललिताने ठरवले कीं तरीच पुढें जायचे. पण एका अज्ञात प्रेरणेने खेंचून तिला पुन्हां नरहरीच्या झोंपडीपाशी परत आणले. तिने खूप वेळ दरवाजा ठोठावला पण उघडला गेला नाही. खिडकीच्या मधल्या बारीक भोंकातून, आंत तेवणाऱ्या दिव्याच्या ज्योतीच्या मंद प्रकाशाची एक रेषा, बाहेरच्या अंधारात स्पष्ट दिसत होती. तीच तिची भाग्यरेखा बनणार आहे हे ललिताला ठाऊक नव्हतं. तिने जेव्हां त्या फटींतून आंत पाहिले तेव्हां ती एकदम घाबरली, जी धैर्यवती वादळी रात्रीलाही भ्यायली नव्हती, ती झोंपडीतले दृश्य पाहून भितीने सुन्न झाली.

नरहरीच्या जागी आंत खाटेवर एक मोठे गिधाड झोपले होते. तिच्या अंगावर रोमांच उभे राहिले. ती निचेष्ट होऊन तिथेंच बेशुद्ध पडली.

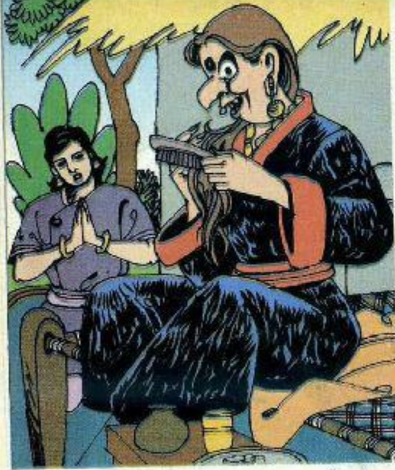
उजाडल्यानंतर नरहरी जेव्हां दार उघडून बाहेर आला तेव्हां ललिताला तिथें पाहून चकितच झाला. नरहरीने जेव्हां तिला जोराने हलवून उठवले तेव्हां तिची शुद्ध परत आली. शुद्धीवर आल्यावर तिने विचारिले, "काल रात्री तुम्ही कुठे होतात? तुमच्या खाटेवर तर एक मोठे गिधाड होते."

हे ऐकून नरहरीने एक मोठा उसासा सोडला व म्हणाला, "ओहो? तर तूं गिधाडाला पाहिलंस?" थोडा वेळ गप्प बसून तो पुढें म्हणाला, "तुला गिधाडाचे रहस्य कळावे अशी माझी इच्छा नव्हती. पण आता तूं पाहिलंच आहेस तेव्हां त्याची पूर्ण कहाणी मी तुला सांगतो.

"दोन महिन्यांपूर्वी तुला भेटायला मी शहराकडे निघालो. लवकर पोंचावे म्हणून जंगलातल्या वाटेने शहराकडे जात होतो. तिथें एक झोंपडी होती. त्याच्यासमोर खाटेवर एक भेसूर व अक्राळविक्राळ दिसणारी स्त्री बसलेली होती. तिचे केस तांबूस रंगाचे होते आणि ती ते विंचरत होती.

तिचा रंग काळाकुट्ट व नाक गिधाडासारखं होतं. लाल घोंगडीसारखा अंगरखा तिने घातला होता.

मला पाहून ती म्हणाली, "फार दिवसांनी एखादा सुंदर तरुण दिसला आहे. कुठे जातो आहेस रे तरुणा?"

मी शुष्क स्वरांत म्हटलं, "मी माझ्या भावी पत्नीला भेटायला जातो आहे. तुला यांत कांही स्वारस्य आहे थोडंच?"

"हो, हो, जरूर स्वारस्य आहे. मलादेखील लग्न करायचं आहे. मीसुद्धां एक कुमारी आहे. चल, आपण दोघंजण लग्न करुं या." ती आपलं गिधाडछाप लांब नाक पुढें आणत मला म्हणाली.

"तूंच मला सुंदर तरुण म्हटलं आहेस. पण तूं कधी आरशांत तुझं रुप पाहिलं आहेस कां? तुझं नाक गिधाडछाप आहे आणि किती काळुंद्री कुरूप दिसेत्तस तूं !

माझ्या तोंडून हे कटु शब्द सहजच निघाले होते. यावर तिला खूप राग आला. डोळे लाल करत ती म्हणाली, "गिधाडछाप नाकाची असं म्हणून तूं माझा अपमान करतो आहेस. बरं तर, आता तूंही रात्री अंधार झाला कीं गिधाड बनशील आणि दिवसा मनुष्य होऊन नाना प्रकारच्या यातना सोसत राहाशील." इतकं बोलून तिने कांही मंत्र उच्चारले.

तेव्हां मला समजलं कीं ती जादुगारीण आहे आणि तिने आपल्या जादूचा प्रयोग माझ्यावर केलेला आहे. तरीही तिच्या जादूची फिकीर न करता मी पुढें चालूं लागलो. जेव्हां रात्र झाली तेव्हां शरीरांतून असह्य गरम वाफा निघूं लागल्या आणि बघताबघता माझं एका गिधाडांत परिवर्तन झालं. रात्रभर मी एका झाडावर बसून राहिलो. सकाळ होताच मी पुन्हां जेव्हां मनुष्य बनलो तेव्हां मी जादुगारणीजवळ जाऊन खूप विनवणी केली, पश्चात्ताप व्यक्त केला, आणि तिचा अपमान केल्याबद्दल तिची क्षमा मागितली; पण तिने आपली जादू परत घेतली नाही.

"आता तिच्या शापाच्या ज्वाळेंत मी आयुष्यभर होरपळणार हीच माझी नियती आहे." नरहरी दीर्घ श्वास घेऊन बोलला. "हे रहस्य कुणाला कळावं ही माझी इच्छा नाही. कारण त्याचा सर्वांना त्रास होईल. म्हणून मी एकटाच निमूटपणें या नरकयातना भोगतो आहे."

ललिताने मनाशी निश्चय केला कीं एकतर ती नरहरीस जादुगारणीच्या शापांतून मुक्त करेल किंवा प्राणत्याग करेल. हा दृढ संकल्प ठरवून ती जादुगारणीला भेटायला निघाली.

जादुगारणीच्याकडे पोंचेपर्यंत दुपार होऊन गेली होती. त्यावेळीं ती बाजेवर आरामशीरपणें फुटाणे खात होती.

ललिता सख्ख्या बहिणीप्रमाणें तिच्या शेजारीच जाऊन बसताना म्हणाली, "ताई, ही तर जेवायची वेळ आहे. मग चणे खाऊन पोट कशाला भरतेस? म्हणूनच तूं इतकी हाडकुळी नि बारीक आहेस."

ललिताच्या आवाजात आपुलकीचा गोडवा

पुरेपूर भरला होता. "कोण आहेस ग तूं? नातं जोडते आहेस आणि माझ्या बाजेवर शेजारी अशी बसली आहेस की जसं कांही आपलं जुनं नातंच आहे." जादुगारीण नाराजीने उद्गारली. "तुझी बहीणच समज. पण भावोजी कुठे आहेत?"

इकडेतिकडे पाहात, तिच्या गळ्यांत हात घालत ललिताने विचारले.

"इतकं कुठलं माझं भाग्य? बहुतेक मी जन्मभर कुमारीच राहीन आणि माझ्या मंत्राचा अंत माझ्याबरोबरच होईल." जादुगारीण हताश सुरांत म्हणाली.

"असं कशाला म्हणतेस, ताई? हे काम तुला करणं अशक्य आहे थोडंच? जर तुला एखादा तरुण पसंत असेल तर आपल्या मंत्रशक्तीने त्याचं मन कां नाही वळवत?" ललिता हंसून म्हणाली.

जादुगारणीने एक उसासा सोडला आणि म्हणाली, "हो ग! पण मला हे कसं जमलं असतं? हिमालयातल्या गुंफेतून एक जादूगार आला होता. त्याच्याकडून मी इतरांना त्रास देणारे, नुकसान करणारे दुष्ट मंत्र तर घेतलेच, परंतु इतरांच्या भल्यासाठीं शुभमंत्र, देवमंत्र, मन बदलणारे मंत्र, दुसऱ्यांचे विचार जाणणारे मंत्र, हे मला नाही शिकता आले ! कारण तो जादूगार अचानक जलप्रवाहांत अंतर्धान पावला.

इतक्यांत बाजूच्या रताळ्याच्या वाफ्यांत एक साळू घुसली, आणि आपल्या पायांनी रोपं कुरतडायला लागली. जादुगारिणी ने कांही मंत्र पुटपुटत तिच्यावर एक खडा फेंकला आणि साळूचे त्वरित एका सरड्यामधें रुपांतर झालं.

"अय्या ताई ! फारच अद्भुत हं !" टाळी वाजवून ललिताने तिचे मन जिंकण्याचा प्रयत्न केला. ती पुढें म्हणाली, "आता याची पुन्हां साळू

होऊं शकेल ना ग ताई?"

"सांगितलं ना ! प्रतिशमन मंत्र मला येत नाहीत. याचा आणखी क्षुद्र किडासुद्धां मी बनवूं शकते. परंतु आता याची पुन्हां साळू नाही मला करता येणार. पण माझं रूप मात्र मी वाटेल तसं बदलूं शकते."

ललिता म्हणाली, "तर मग आता ही साळू कायमची सरडाच होऊन रहाणार आणि कधीही मुक्त होणार नाही? मेल्यानंतर सुद्धां नाही?"

जादुगारीण उपहासाने हंसत म्हणाली, "जरूर मुक्त होईल या जन्मांत, पण मी मेल्यानंतर! प्रत्येक जादुगाराच्या मृत्यूनंतर त्याची जादू व मंत्रातंत्राचा प्रभाव नाहीसा होतो." थोडा वेळ ललिता गप्प बसली. नंतर थोडा विचार करून म्हणाली, "आता आपण खऱ्याच जावाजावा बनणार आहोत. माझ्या थोरल्या दिराशी तुझे लग्न होणार आहे."

"खरंच? पण कसं? मला तर सगळेच कुरूप ठरवून नाकारतात. तुझ्या दिरांना माझ्याशी लग्न करायला तूं गळ घालणार आहेस कां?"

"आता ताई तूं समजच कीं तुझा भाग्योदय झाला म्हणून ! माझ्या दिरांना एका महात्म्याने रागावून शाप दिलेला आहे कीं जर तूं सुंदर मुलीशी लग्न केलंसतर तुझ्या मस्तकाचे तुकडेतुकडे होतील. म्हणून माझे दीर अजून अविवाहित आहेत. खूप दिवसांपासून आम्ही त्यांच्यासाठी एखाद्या कुरूप मुलीच्या शोधांत आहोत. सुदैवाने आज तू भेटलीस. म्हणून तर तुला पाहिल्याबरोबरच मी तुला ताई असं म्हटलं होतं," ललिता म्हणाली.

खूष होऊन जादुगारीण उत्साहाने बोलली, "वा वा! आज माझा कुरूप चेहराच वरदान ठरला. शुभकार्याला उशीर कशाला? चल, आत्ताच मला तुझ्या दिरांकडे घेऊन चल."

"हां हां, धीर धर जरा. माझे दीर तुला पसंत पडतील कीं नाही याचाही जरा विचार कर. समजा, तुला ते आवडले नाहीत तर...? त्यापेक्षां तूं अगोदर त्यांना बघ आणि नंतरच लग्नाची गोष्ट काढूं या." ललिताने मोठ्या चतुरपणें सांगितले.

"हा चांगला सल्ला दिलाय हं ! मी तुझ्यासोबत पोपट बनून येते. तुझे दीर जर मला पसंत पडले तर मी तिथेंच माझ्या खऱ्या स्वरूपांत येईन." एवढं म्हणून जादुगारीण पोपट बनून ललिताच्या हातावर बसली. ललिताने झटकन पोपटाची मान मुरगळली आणि त्याचे पंख उपटून टाकून, त्याच्या मांसाचे लचके तोडले. मेलेल्या पोपटाला घेऊन ती नरहरीला भेटायला गेली. नरहरीकडे पोंचेपर्यंत रात्र झाली होती. नरहरीचे गिधाडांत रूप बदललेले होते. ललिताने मेलेला पोपट गिधाडाजवळ फेकून म्हटले, "ही आहे तुझी दुष्ट, गिधाडछाप नाकवाली जादुगारीण ! मी हिला मारुन टाकली आहे. आता तूं हिच्या जादूतून मोकळा आहेस."

नरहरी शापमुक्त होऊन आपल्या खऱ्या रूपांत बदलला. नरहरी म्हणाला, "आज तूं मला एक नवा जन्म दिला आहेस. मी आजन्मच नाही, जन्मजन्मांतरी तुझा ऋणी राहीन."

ललिता स्मितहास्य करुन म्हणाली, "तुम्हाला माहीत नाही का? प्रेमाच्या ऋणाच्या बंधनात असलेले आत्मेच पतीपत्नी होऊन पृथ्वीवर येतात.

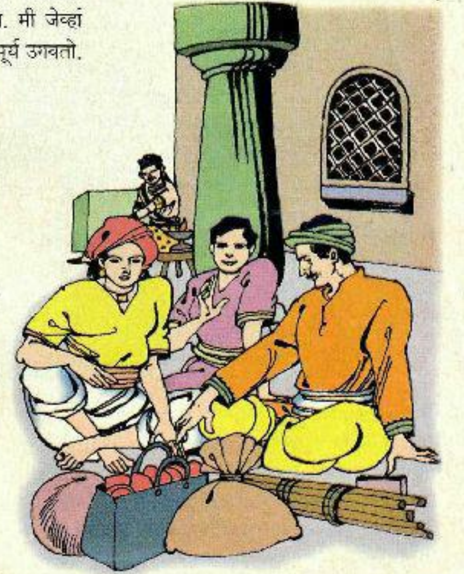
गप्प

एकदा गांवातून तिघेजण जवळच्या शहरांत खरेदीसाठी गेले होते. रात्र झाल्यामुळे त्यांनी एका धर्मशाळेंत उतरायचे ठरवले. त्या तिघांत एक गुराखी, एक चौकीदार व एक माळी होता.

गुराखी म्हणाला, "जेव्हां मी म्हशींसारखा ओरडतो, तेव्हां आजूबाजूच्या गांवातली चरणारी गुरं भीतीने उभी राहातात.

चौकीदार म्हणाला, "जेव्हां मी आवाज लावतो तेव्हां चोर भिऊन लपून बसतात. चित्तादेखील गांवाकडे येत असला तरी तो परत जंगलाच्या दिशेला पळायला लागतो.

माळी म्हणाला, "तुम्ही तर असल्या लहानसहान गप्पा मारता आहात. मी जेव्हां कोंबड्यासारखी बांग देतो तेव्हां सूर्य उगवतो.

धर्मशाळेच्या त्या दालनांत आणखी एक गृहस्थ अगोदरच आलेला होता व झोंपल्याचं सोंग करून गुपचूप बसला होता. त्याने विचार केला की या तिन्ही बातारामांची परीक्षा घ्यायलाच हवी. म्हणून त्याने चित्त्यासारखा आवाज काढून जोरदार डरकाळी फोडली. तो आवाज ऐकताच तिघेही धर्मशाळा सोडून पळत सुटले.

- रामवरपु गणेशराव

पाकिस्तान - जिथें लोकशाही आक्रंदत आहे

आपल्या सुवर्णभूमीची, हिंदुस्तानची फाळणी १९४७ मधें झाली. मोठ्या भागाचे नांव हिंदुस्तान उर्फ भारत असे राहिले, व छोट्या विभागाचे नांव झाले पाकिस्तान.

हिंदुस्तानात म्हणजे भारतात सर्वधर्मसमभाव होता. कोणताही एक धर्म हा देशाचा अधिकृत सरकारी धर्म नव्हता. पाकिस्तानने मात्र आपण इस्लामी प्रजासत्ताक असल्याचे १९५६ मधें घोषित केले.

स्वातंत्र्य मिळाले तेव्हां दोन्ही देशांनी लोकशाही स्वीकारण्याची शपथ घेतली होती. लोकशाहीत नियमितपणे निवडणुका घेऊन राज्यकर्ते निवडण्याचे स्वातंत्र्य जनतेला असते. लोकशाही पद्धतीचे कांही तोटेही आहेत, पण तिचा सर्वांत मोठा फायदा म्हणजे लोकांच्या इच्छेप्रमाणेंच अखेर निर्णय होतो. वेळोवेळीं ते त्यांचे शासक शांततेच्या मार्गाने बदलूं शकतात. पण जर एखादा सत्तालोलुप हुकुमशहा देशावर राज्य करूं लागला, तर मात्र राज्यक्रांति खेरीज त्याला सत्तेवरून खाली खेंचता येत नाही.

आपला भारत अजून एक सर्वधर्मी, लोकशाही राष्ट्र आहे ही फार मोठी अभिमानास्पद गोष्ट आहे. आपला देश ही जगातली सर्वांत मोठी लोकशाही! पण दुर्दैवाने पाकिस्तानामधे मात्र तशी परिस्थिती नाही. १९५८ मधें फिल्डमार्शल अयूबखानने कट रचून सत्ता हस्तगत केली. त्याने घटना बदलली व सर्व अधिकार स्वतःकडे घेऊन तो हुकुमशहा बनला. त्याला ज. याह्याखान हा शेरास सव्वा शेर भेटला व त्याने सत्ता गिळंकृत करून १९६९ मधें अयूबखानाला सत्ताभ्रष्ट केले.

१९७१ मधें याह्याखानच्या राजवटीत पूर्व पाकिस्तानच्या (पूर्वीचा पूर्व बंगाल व आताचा बांगलादेश) प्रजेवर एक क्रूर दडपशाही लादली होती. पूर्व पाकिस्तानांतले लाखों बंगाली - हिंदु व मुसलमान, - निर्वासित होऊन भारतांत आले. म्हणून भारताला त्याची दखल घेणें भाग पडले. बांगलादेशींबरोबर भारतीय सेना डाक्क्यापर्यंत गेली व तिने पाकिस्तानी सैन्याला पराभूत केले. स्वतंत्र बांगला देशाचा असा जन्म झाला.

हरलेल्या व फजिती पावलेल्या याह्याखानाने राज्यसत्ता भुत्तो या एका राजकीय पुढाऱ्याकडे सुपूर्द केली. पुढें १९७७ मधें, पुन्हां राजकीय उलथापालथ झाली व जनरल हक झिया-उल-हक याने सत्ता काबीज केली. त्याने लोकशाही पुन्हां प्रस्थापित करण्याचे वचन दिले; पण त्याने आपला शब्द पाळला नाही. त्याने भुत्तोवर खुनाचा आरोप ठेवला व त्याला फांशी दिले. १९८८ मधें झिया-उल-हक एका रहस्यमय विमान अपघातात मरण पावला.

त्यानंतर निवडणुका झाल्या व पाकिस्तान पीपल्स् पार्टीचे नेतृत्व करणारी भुत्तोंची मुलगी, बेनझीर भुत्तो,

पाकिस्तानची पंतप्रधान बनली.

पण तिची कारकीर्द अल्प मुदतीचीच ठरली. राष्ट्राध्यक्ष गुलाम इसाकखान यांनी तिला पदच्युत केले. १९९० सालच्या निवडणुकीत इस्लामी जामहुरी पार्टीचे नवाझ शरीफ पंतप्रधान बनले. राष्ट्राध्यक्षांनी त्यांना १९९३ मधें पदच्युत केले. त्यानंतरच्या निवडणुकींत बेनझीर भुत्तो जिंकून पुन्हां पंतप्रधान बनली. १९९७ मधें तिला सत्ताभ्रष्ट करून नवाझ शरीफ पंतप्रधान झाले.

१२ ऑक्टोबर १९९९ रोजी, सरसेनापती जनरल परवेझ मुशर्रफ, ज्यांना पंतप्रधानांनी काढून टाकले होते, त्यांनी बंडाळी केली व आकस्मिकरित्या सत्ता काबीज केली. शरीफला अटक केली गेली. त्यांच्यावर आता अनेक गुन्ह्यांच्या आरोपाखाली खटला चालवण्यांत येईल.

पाकिस्तानांतली ही असाधारण राजकीय गोंधळाची परिस्थिति पाहून जगांतल्या बड्या राष्ट्रांचे नेते अस्वस्थ झाले आहेत, व त्यांनी आपली नाराजी स्पष्ट शब्दांत दाखवली आहे.

वास्तविक शरीफनी त्यांच्या मुखत्यारींत होतं त्यानुसार निर्णय घेतला. पंतप्रधानाला सर्वोच्च सेनाधिकाऱ्याला बडतर्फ करण्याचा अधिकार असतो. मुशर्रफने जे केलं ते लोकशाही व घटनेच्या विरुद्ध होतं व बेकायदेशीर होतं. कोणताही अधिकारी, मग तो कितीही मोठ्या पदावर असला तरी, पंतप्रधानाला डांवलूं शकत नाही. इथें जास्त चांगला प्रशासक कोण, शरीफ की मुशर्रफ, हा प्रश्नच उद्‌भवत नाही. जर एखाद्या सेनाधिकाऱ्याने, कायदा धाब्यावर बसवून, लोकशाही व घटनेच्या विरुद्ध कारवाई केली, तर त्याचे राष्ट्रविरोधी वर्तन सहन करावे कां, हा मुख्य प्रश्न आहे. आणि जगाचे मत मुशर्रफच्या कृत्याविरुद्ध आहे.

